Problemi sjevernog Jadrana 8 (2003), str. 183-216

UDK 94(497.572)"1943"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 06. 2001.
Prihvaćeno za tisak: 04. 11. 2003.

CRESKO-LOŠINJSKI OTOČNI PROSTOR U KOLOPLETU POLITIČKIH, IDEOLOŠKIH I VOJNIH SUKOBA U JESEN 1943. GODINE

(Od rujna do studenoga 1943. godine)

Antun Giron
Hrvatska akdemija znanosti i umjetnosti,
Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka

U članku su obrađeni događaji na cresko-lošinjskome otočnome prostoru od sloma Kraljevine Italije početkom rujna 1943. god. do uspostave njemačke Operativne zone "Jadransko primorje" početkom studenoga iste godine. U tome se razdoblju pučanstvo te strateški značajne otočne skupine na sjevernome Jadranu našlo u vrtlogu sukoba između četničkih formacija, pristaša Badoglijeve vlade, sljedbenika ljevice u talijanskoj Djelatnoj nacionalnoj fronti, partizanskoga pokreta i Trećega Reicha.

Uvod

Zapadni niz Kvarnerskih otokâ čini cresko-lošinjski otočni prostor koji, osim otokâ Cresa i Lošinja, obuhvaća i manje naseljene otoke: Unije, Ilovik, Sv. Petar, Susak, Velike i Male Srakane, 15 nenaseljenih otočića te 28 hridi i grebena. Ta je otočna skupina od istočne obale Istre odvojena Kvarnerom i tjesnacem Vela vrata, a od istočnoga niza Kvarnerskih otoka (Krk, Rab, Pag) Kvarnerićem i tjesnacem Srednja vrata. Takav zemljopisni smještaj daje cresko-lošinjskoj otočnoj skupini izuzetan strateški značaj na sjevernome Jadranu. Naime, s njenoga je prostora moguće nadzirati pomorske pravce koji iz južnoga i srednjega Jadrana vode prema Kvarneru, Istri i Riječkome zaljevu, odakle, pak, kroz Postojinska ili Ljubljanska vrata kopneni pravci vode u srednju Europu.[1] Bio je to jedan od temeljnih razloga zbog kojega su različiti politički subjekti, bilo diplomatskim putem, ili, pak, uporabom vojne sile, nastojali zagospodariti cresko-lošinjskim otočnim prostorom. Stoga su promjene njegova državno-pravnoga statusa bile logična posljedica odnosa snaga među državama na sjevernome Jadranu.

[1] *Geografija SR Hrvatske. Sjeverno Hrvatsko primorje*, knjiga 5, Zagreb 1975., str. 147; Anđelko KALPIĆ, Vojnopolitički značaj otoka Lošinja u Drugom svjetskom ratu, *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980., str. 285; Nikola STRAŽIČIĆ, Cresko-lošinjska otočna skupina, *Otočki ljetopis* 2, Mali Lošinj 1975., str. 143-144.

Naime, nakon pada Venecije i kratkotrajne francuske uprave, cresko-lošinjski je otočni prostor početkom XIX. st. pripao Austrijskome Carstvu. Ono je taj prostor uključilo u administrativne međe istarskoga okružja, a zatim u okvire austrijske pokrajine Istre. Takav državno-pravni i političko-upravni status cresko-lošinjske otočne skupine ostao je nepromijenjen sve do kraja Velikoga rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.[2]

Cresko-lošinjski otočni prostor Austrijsko je Carstvo dobilo u vrijeme njegova gospodarskoga procvata. Temelj gospodarskoga napretka činili su jedrenjaci duge plovidbe i njihova gradnja u lošinjskim i creskim brodogradilištima. Međutim, u drugoj polovici XIX. st. primat u dugoj pomorskoj plovidbi pripao je rentabilnijim željeznim parobrodima. Lošinjskom i creskom brodarstvu utemeljenom na konjukturi jedrenjaka, nedostajao je kapital i državna potpora za gradnju skupih parobroda. Zbog toga je dio brodovlasnika napustio Lošinj, a dio se orijentirao na obalnu plovidbu gdje su jedrenjaci još uvijek donosili dobit.[3] Stoga se početkom XX. st. gospodarska aktivnost na cresko-lošinjskome otočnome prostoru svela na brodarstvo velike i male obalne plovidbe i njegovim potrebama prilagođenu brodogradnju, te na poljodjelstvo, ribarstvo i začetke lječilišnoga turizma.[4]

Kao sastavni dio Markgrofovije Istre cresko-lošinjski otočni prostor je u drugoj polovici XIX. i početkom XX. st. aktivan sudionik političkih borbi hrvatskih narodnjaka i Talijanske liberalne stranke. Naime, seosko stanovništvo, hrvatsko svećenstvo, pa i dio gradskoga puka podupirao je borbu istarskih narodnjaka za ravnopravnost hrvatskoga jezika u pokrajinskoj administraciji, za hrvatsko školstvo, za jačanje gospodarskoga položaja seljaštva, u većini hrvatske narodnosti. Od 1873. god. kandidati istarskih narodnjaka za Carevinsko vijeće i Zemaljski sabor Istre redovito su odnosili pobjedu u kuriji vanjskih općina, koja je temeljem izbornoga reda obuhvaćala seosko stanovništvo.[5] Do početka Velikoga rata nastojanjem istarskih narodnjaka na cresko-lošinjskome otočnome prostoru bilo je otvoreno: sedam hrvatskih gospodarsko-trgovačkih društava, četiri štedionice

2 Detaljnije u: Bernard STULLI, Oko pripadnosti Kvarnerskih otoka 1848/49. i 1861. god., *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXV., Pazin-Rijeka 1982., str. 315-401.; i s t i, *Istarsko okružje 1825-1860.* Prvi dio. Upravni sustav - demografske prilike - gospodarska struktura, Pazin-Rijeka 1984., str. 7-44; Jaroslav ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb 1968., str 4.

3 Detaljnije u: Branko KOIĆ, Propast brodarstva na jedra na istočnom Jadranu, *Anali Jadranskog instituta JAZU*,, sv. IV., Zagreb 1968., str. 5-142; i s t i, Pregled povijesti pomorstva na otoku Lošinju, *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980. str. 190-194; Nikola STRAŽIČIĆ, Pomorstvo otoka Cresa, *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980., str. 205-241; B. STULLI, Oko pripadnosti Kvarnerskih, n.dj., str. 359-363; J. ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, n.dj., str. 11 i 131.

4 Branko KOIĆ, Razvoj turizma na otoku Lošinju, *Anali Jadranskog instituta JAZU*, sv. I., Zagreb 1956., str. 215-258.

5 Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine (Prema bilješkama iz "Naše Sloge")*, Zagreb 1952.; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri, I. (1797-1882)*, Pazin 1967.; i s t i, *Hrvatski narodni preporod u Istri, II, (1883-1947)*, Pazin 1973.; J. ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, n.dj., str. 61-63, 112-115, 182-192, 255-257, 292-296.

(*posujilnice*), tri konzumna društva, dvije kotarske gospodarske zadruge, dvije ribarske zadruge, jedna mlinarska zadruga, četiri čitaonice, jedna knjižnica, dva narodna doma, *Dramatično i glazbeno društvo* u Malome Lošinju, *Pučko društvo Zora* u Velome Lošinju, *Mladenačko društvo* u Cresu, a u Malome Lošinju započelo se tiskanjem novina za mladež pod imenom *Mladi Istran* i kalendara *Jorgovan.*[6] U istome je razdoblju otvoreno 18 hrvatskih pučkih škola, a 1914. god. poduzete su sve potrebne radnje da se u Malome Lošinju, uz postojeću talijansku, otvori i hrvatska pomorska škola. Škola nije započela s radom, jer je upravo te godine Austro-Ugarska zagazila u ratni sukob svjetskih razmjera.[7]

U Veliki rat koji je započeo sukobom Centralnih sila (Austro-Ugarska, Njemačka) i sila Antante (Francuska, Velika Britanija, Rusija) ubrzo su bile uvučene i druge zemlje.[8] Na temelju Londonskoga ugovora, kojim su joj bili obećani dijelovi Austro-Ugarske, Antanti je 1915. god. pristupila Kraljevina Italija.[9] Pristupanje Kraljevine Italije, a zatim i drugih europskih država bilo Antanti, bilo Centralnim silama, nije zaraćenim blokovima donijelo očekivanu prevagu na ratištima.[10] Međutim, kada su se 1917. god. silama Antante pridružile i Sjedinjene Američke Države (SAD), sa svježim materijalnim i vojnim potencijalom, Centralne su se sile našle pred porazom.[11] U listopadu 1918. god. iscrpljena ratnim naporima raspala se višenacionalna Austro-Ugarska Monarhija. Nakon odcjepljenja Čehoslovačke 28. listopada,[12] Hrvatski je sabor 29. listopada 1918. donio odluku o raskidu državno-pravnih veza s Austro-Ugarskom i objavio stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS). Teritorij Države SHS obuhvaćao je područja koja su tim narodima pripadala na temelju hrvatskoga državnoga prava i narodnosnoga principa, a izvršnu je vlast u novoosnovanoj državi obnašao Središnji odbor Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS).[13] Međutim, za razliku od Čehoslovačke, Država SHS nije ishodila

6 F. BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri*, n.dj., str. 182-191.

7 Tomislav MOROVIĆ, Narodni preporod u Istri i akcija za otvaranje Hrvatske pomorske škole u Malom Lošinju, *Otočki ljetopis* 2, Mali Lošinj 1975., str. 296-300.

8 Detaljnije u: Jochen BLEICKEN i dr., *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1977., str. 605-608; Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914-1918.*, Zagreb 1967., str. 236, 265, 297-301, 336-340; Luigi SALVATORELLI, *Storia d'Europa*, vol. II, Torino 1961., str. 1195-1202.

9 Detaljnije u: Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914-1917.* Prilozi povijesti novijoj jugoslavenskoj historiji, sv. 3., Zagreb 1960.

10 J. BLEICKEN i dr., *Povijest svijeta*, n.dj., str. 608; J.HORVAT, *Prvi svjetski*, n.dj., str. 297-301., 336-340; L. SALVATORELLI, *Storia*, n.dj., str. 1203.

11 J. BLEICKEN i dr., *Povijest svijeta*, n.dj., str. 610; J. HORVAT, *Prvi svjetski*, n.dj., str. 386, 484;L. SALVATORELLI, *Storia*, n.dj., str. 1206 i 1209.

12 J. HORVAT, *Prvi svjetski*, n.dj., str. 572; Dragovan ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje*, sv. III., Pula-Rijeka 1989., str. 117.

13 Ferdo ČULINOVIĆ, *Riječka Država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Zagreb 1953., str. 21; Bogdan KRIZMAN, Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, *Starine*, knj. 48, Zagreb 1958., str. 335-359; D. ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme*, sv. III., n.dj., str. 117-118; Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb 1920., str. 171-213.

priznanje sila Antante.[14] Stoga, u Ugovoru o primirju između Carskoga i kraljevskoga zapovjedništva Austro-Ugarske vojske i Vrhovnoga ratnoga vijeća Antante od 3. studenoga 1918., nema ni spomena Države SHS. Njen teritorij, na kojemu su odbori Narodnoga vijeća SHS već obnašali vlast, Vrhovno je ratno vijeće Antante tretiralo kao područje poražene Austro-Ugarske. S obzirom na to, Ugovorom je utvrđeno da će talijanske i savezničke postrojbe okupirati onaj dio austro-ugarskoga teritorija koji je Kraljevini Italiji bio obećan Londonskim ugovorom.[15] Već 4. studenoga jedinice talijanske ratne mornarice dosegle su Kvarnerske otoke i istočnu obalu Jadrana, a njihovi su zapovjednici, u ime sila Antante preuzeli vlast.[16]

U Mali Lošinj je 4. studenoga uplovila talijanska fregata *Orsini*, a njen je zapovjednik obznanio, da je u ime Antante zaposjeo Lošinj, Susak, Unije i Ilovik.[17] Vlast na otoku Cresu preuzeo je zapovjednik talijanskoga razarača *Stocco*, koji je uplovio u Cres 6. studenoga.[18] Naime, i na cresko-lošinjskoj su otočnoj skupini raspušteni odbori Narodnoga vijeća SHS, a negdašnje kotarske i općinske uprave preuzeli su talijanski izvanredni povjerenici.[19] Tako ustrojen okupacijski upravni sustav na cresko-lošinjskome otočnome prostoru bio je podređen Generalnome vicekomesarijatu sa sjedištem u Poreču.[20]

Uspostavljeni okupacijski sustav uprave Kraljevina je Italija koristila za ostvarenje svojih aneksionističkih ciljeva. Naime, institucijama koje su ukazivale na hrvatske značajke stanovništva, kao što su čitaonice i narodni domovi onemogućeno je djelovanje. Pristaše uključivanja cresko-lošinjskoga otočnoga prostora u granice Države SHS, odnosno Kra-

14 Detaljnije u: Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske* (drugi dio), Zagreb 1990., str. 101; Bogdan KRIZMAN, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. Građa o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918., *Anali Jadranskog instituta JAZU*, sv. I., Zagreb 1956., str. 88-89; D. ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme*, sv. III., n.dj., str. 134-135; F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti*, n.dj., str. 216-217.

15 Detaljnije u: F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti*, n.dj., str. 221-224; Aldo VALORI, *La guerra italo-austriaca 1915-1918. Seconda edizione critica ampiata e rifusa con nuovi documenti, carte e dati statistici*, Bologna 1936., str. 521-585.

16 Toga su dana talijanski ratni brodovi uplovili u pulsku, riječku, opatijsku i lošinjsku luku (Mate BALOTA, *Puna je Pula*, Zagreb 1960., str. 332-335; F. ČULINOVIĆ, *Riječka Država*, n.dj., str. 40; Silvino GIGANTE, *Fiume negli ultimi cinquant'anni*, Fiume 1926., str. 87; Josipa PAVER, Pregled novije arhivske građe za povijest Cresa i Lošinja u Arhivu Hrvatske, *Otočki ljetopis* 5, Mali Lošinj 1984., str. 205; Petar STRČIĆ, Nekoliko vijesti o talijanskoj okupaciji Lošinja, Cresa i susjednih otočića 1918. godine, *Otočki ljetopis* 1, Mali Lošinj 1973., str. 81; Dragovan ŠEPIĆ, Istra uoči konferencije mira (Talijanska okupacija Istre 1918. i istarski Hrvati), *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, sv. IV., Zagreb 1961., str. 356, 358 i 360. Naime, nesmetanu plovidbu austro-ugarskim teritorijalnim morem i preuzimanje vlasti talijanskoj su ratnoj mornarici omogućili uvjeti primirja na moru, provedbene mjere primirja na moru i točka 6. uvjeta o primirju na kopnu (F. ŠIŠIĆ, *Dokumenti*, n.dj., str. 221-224; A. VALORI, *La guerra*, n.dj., str. 580-581 i 584-585).

17 J. PAVER, Pregled novije, n.dj., str. 205; P. STRČIĆ, Nekoliko vijesti o talijanskoj, n.dj., str. 81; D. ŠEPIĆ, Istra uoči konferencije, n.dj., str. 360.

18 J. PAVER, Pregled novije, n.dj., str. 205.

19 Vidi bilješku 16.

20 Jakov JELINČIĆ, Arhivska građa o otocima Cresu i Lošinju u Historijskom arhivu Pazin, *Otočki ljetopis* 5, Mali Lošinj 1984., str. 141.

ljevstva SHS, policijski su nadzirani, protjerivani ili internirani. Bili su to najvećim dijelom hrvatski svećenici i učitelji, pa je rad hrvatskih pučkih škola bio gotovo onemogućen.[21] Naime, Kraljevina Italija je već u vrijeme obnašanja okupacijske vlasti nastojala mijenjati narodnosne značajke zaposjednutoga teritorija kako bi, s obzirom na Wilsonove teze, dokazala pravo na njegovu aneksiju. Usprkos tome talijanska delegacija na pariškoj Mirovnoj konferenciji nije uspjela ostvariti željene ciljeve. Oni su ostvareni tek krajem 1920. god. u izravnim pregovorima s Kraljevstvom SHS.[22] Naime, Rapallskim ugovorom sklopljenim između Kraljevine Italije i Kraljevstva SHS 12. studenoga 1920., cresko-lošinjski je otočni prostor pripao Kraljevini Italiji.[23] Ona ga je, pak, 1922. god. uključila u novoosnovanu provinciju Istru kojom je upravljala Kraljevska prefektura za Istru sa sjedištem u Puli (*Regia Prefettura dell'Istria Pola*).[24]

Dobivanjem cresko-lošinjske otočne skupine, Kraljevina je Italija učvrstila svoje strateške pozicije na sjevernome Jadranu. Preferiranje strateškoga značaja i interesi talijanskoga kapitala, uvjetovali su odnos državne vlasti prema gospodarstvu toga anektiranoga zapadnoga niza Kvarnerskih otoka. Naime, raspolažući jakim pomorskim središtima, razvijenom brodograđevnom industrijom i poznatim ljetovalištima u *starim provincijama*,[25] nova je državna vlast, ne samo zanemarivala, nego i priječila razvoj creskoga i lošinjskoga brodarstva, brodogradnje i turizma. Zahvaljujući takvoj politici lošinjsko i cresko brodarstvo bilo je svedeno tek na malu obalnu plovidbu, a većina je brodogradilišta prestala s radom.[26] Lošinjski je turizam uništavan, kako vladinom zabranom rada lječilišta, tako i svjesnim zapuštanjem hotelskih objekata da bi se izbjegla konkurencija ljetovalištima u *starim provincijama*.[27] Tako je već u prvome desetljeću talijanske uprave

21 Julijano SOKOLIĆ, Neki prilozi za sintezu novije povijesti otoka Lošinja (1918-1945), *Otočki ljetopis* 5, Mali Lošinj 1984., str. 258-259; P. STRČIĆ, Nekoliko vijesti o talijanskoj, n.dj., str. 83-91; i s t i, *Otok Krk 1918. Građa o Narodnim vijećima SHS i talijanskoj okupaciji 1918. godine*, Rijeka 1968., str. 110-113, 145-146, 149-151, 157, 166, 169-170.

22 Detaljnije u: Dragovan ŠEPIĆ, Privremeno narodno predstavništvo Kraljevstva SHS i jadransko pitanje (1919-1920), *Anali Jadranskog instituta JAZU*, sv. IV., Zagreb 1968., str. 145-203.

23 Članak 3. Ugovora glasi: *Priznaju se isto tako za sastavni dio kraljevine Italije otoci Cres (Cherso) i Lošinj (Lussin) s omanjim otocima i školjima koji se nalaze u odnosnim sudskim kotarima, kao i omanji otoci i školji koji se nalaze u administrativnim granicama pokrajine Istre, ukoliko je gornjim članovima dodijeljena Italiji (...).* Vidi: Vojislav M. JOVANOVIĆ, *Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata*, Zagreb 1950., str. 43.

24 J. JELINČIĆ, Arhivska građa o otocima, n.dj., str. 142.

25 Nazivlje: *stare provincije* (*vechie provincie*) i *nove provincije* (*provincie nuove*) rabila je i talijanska administracija da bi označila razliku između teritorija Kraljevine Italije do 1918. god. (*stare provincije*) i područja dobivenih nakon Velikoga rata (*nove provincije*).

26 Detaljnije u: Radojica F. Barbalić, Brodarstvo otoka Cresa između dva rata, *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980., str. 272-281; B. KOIĆ, Pregled povijesti pomorstva, n.dj., str. 202; Julijano SOKOLIĆ, Neki detalji brodogradnje Nerezina u prvoj polovini XX. st., *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980., str. 267; Nikola STRAŽIČIĆ, Pomorstvo otoka Cresa, *Otočki ljetopis* 3, Mali Lošinj 1980., str. 224-239;

27 Detaljnije u: Branko KOIĆ, Nazadovanje lošinjskog turizma za vrijeme talijanske vladavine (1919-1941), *Otočki ljetopis* 1, Mali Lošinj 1973., str. 93-102.

gospodarstvo cresko-lošinjskoga otočnoga prostora bilo svedeno na poljodjelstvo, ribarstvo i preradu ribe, te neznatnu proizvodnju tepiha temeljenu na ovčarstvu.[28] Nazadovanje gospodarstva, ali i političke prilike, rezultirali su iseljavanjem autohtonoga stanovništva. Naime, prema brojidbi iz 1921. god. cresko-lošinjski je otočni prostor imao 19.272 stanovnika, da bi 1931. god. taj broj pao na 18.855 žitelja.[29] Uzevši u obzir da je u istome razdoblju doseljeno na stotine državnih službenika iz *starih talijanskih provincija*, očito je broj iseljenih autohtonih stanovnika Cresa i Lošinja bio veći od statistički iskazanoga. Naime, naseljavanjem Talijana, reformom školstva, i dekretom o promjeni hrvatskih prezimena, fašistički je režim provodio nasilnu talijanizaciju.[30] Izoliranjem, pak, tih pograničnih otoka od susjednoga hrvatskoga područja, čak i u sferi crkvene jurisdikcije,[31] on je nastojao osigurati učinak sustavne denacionalizacije. Usprkos tome, seosko je stanovništvo očuvalo jezik, tradicije i osjećaj pripadnosti hrvatskome nacionalnome korpusu.[32] Međutim, politikom izolacije sprječavan je dotok točnih informacija o svjetskim zbivanjima i zbivanjima u susjednoj Kraljevini Jugoslaviji. Nadzor otokâ postao je još rigorozniji nakon izbijanja Drugoga svjetskoga rata.[33]

Slom Kraljevine Jugoslavije u kratkotrajnome Travanjskome ratu 1941. god., aneksija istočnoga niza Kvarnerskih otoka i dijela Kvarnerskoga primorja osigurali su fašističkoj Kraljevini Italiji apsolutnu dominaciju na pomorskome prostoru Kvarnera i Kvarnerića. To joj je omogućilo efikasnu kontrolu kretanja stanovnika cresko-lošinjskoga otočnoga prostora i njihovog kontaktiranja sa stanovnicima anektiranih Kvarnerskih otoka.[34]

---

28 Križanjem autoktonih i Karakul ovaca dobivana je sirovina za izradu perzijskih tepiha koje je proizvodila tvrtka *Allevamenti italiani animali da pellicia* s oko dvadesetak zaposlenih žena (Državni arhiv u Rijeci - dalje: DAR, JU-52, kut. 139).

29 Vidi: Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvataske 1857-1971.*, Zagreb 1979., str. 158-163.

30 Detaljnije u: J. JELINČIĆ, Arhivska građa o otocima, n.dj., str. 151; J. PAVER, Pregled novije, n.dj., str. 206; Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918 -1943*, Zagreb 1944., str. 154-160.

31 Od 1923. god. cresko-lošinjski otočni prostor je izuzet iz jurisdikciju Krčke biskupije i stavljen pod jurisdikciju Zadarske biskupije (Danilo KLEN, Glagoljaš iz Orleca u borbi protiv talijanizacije Cresa, *Otočki ljetopis* 2, Mali Lošinj 1975., str. 285).

32 Pulska je policijska uprava (*R. Questura di Pola*) strogo nadzirala i raspolagala popisom osoba za koje je postojala osnovana sumnja da su nositelji *hrvatskoga iredentizma* (J. JELINČIĆ, Arhivska građa o otocima, n.dj., str. 144-145 i 151).

33 Vojne su vlasti 1940. god. sačinile spisak pripadnika talijanske Kraljevske vojske *slavenskoga porijekla* s otokâ, a policija je u ožujku 1941. god. uhitilia i internirala osobe koje je ranije evidentirala kao promicatelje *hrvatskoga iredentizma* (J. JELINČIĆ, Arhivska građa o otocima, n.dj., str. 149; J. PAVER, Pregled novije, n.dj., str. 207).

34 Detaljnije u: Ferdo ČULINOVIĆ, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970., str. 237-243; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1977., str. 88-90; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *ZDNOR*), tom V., knj.1, Beograd 1952., str. 504-507; *ZDNOR*, XIII., 1, str. 60-62.

Nakon sloma Kraljevine Italije u rujnu 1943. god.[35] prestao je funkcionirati represivni državni sustav, a s njim i desetljetna izolacija cresko-lošinjskoga otočnoga prostora. Kroz svega nekoliko mjeseci otočna se skupina našla u kolopletu različitih političkih opcija, međusobno suprotstavljenih ideologija i vojnih formacija koje su potekle iz Italije, ili, pak, sa susjednih Kvarnerskih otoka i Kvarnerskoga primorja. Naime, Lošinj se našao u rukama četničkih formacija i talijanskoga Odbora javnoga spasa, Osor su napale partizanske postrojbe s Raba, do sredine rujna je u gradu Cresu uspostavljena vlast lijevo orijentirane struje u koaliciji talijanskih antifašističkih stranaka, krajem rujna vlast su, na čitavom cresko-lošinjskome otočnome prostoru, preuzeli hrvatski partizani, a već početkom studenoga tu su otočnu skupinu okupirale postrojbe Trećega Reicha.

Vlast četničkih formacija i talijanskoga Odbora javnoga spasa na Lošinju

U ofenzivnim operacijama od ožujka do travnja 1943. god. 1. korpus Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske (NOVH) s brigadama 5. operativne zone Hrvatske zaposjeo je prostrana područja Banovine, Korduna, Like i zapadnoga dijela Gorskoga kotara.[36] U sklopu tih operacija od 1. do 6. travnja likvidirana su sva četnička uporišta u Gackoj dolini, a razbijene četničke formacije povukle su se u talijanske garnizone.[37] Međutim, pod pritiskom 1. korpusa NOVH i talijanske su okupacijske trupe napustile svoja uporišta u Vrhovinama, Otočcu i Brinju, povukle se u rajon Senja i organizirale obranu na Vratniku.[38] To povlačenje talijanskih postrojba iz Gacke doline bilo je uvjetovano realizacijom plana o izgradnji zaprečne crte: Sušak-Delnice-Vrbovsko-Ogulin-Karlovac-Jaska s koje bi u datom trenutku talijanska 2. armija štitila Rapallsku granicu.[39]

S talijanskim postrojbama povlačile su se i razbijene četničke formacije. Zapovjedništvo ličke četničke oblasti i glavnina njegovoga boračkoga sastava s članovima obitelji, ukupno 500 do 600 osoba, smješteni su u Selce kraj Crikvenice. Nešto kasnije, u dogovoru s talijanskim zapovjedništvom, jedna je četnička grupacija od oko 200 ljudi prebačena u rajon Senja sa zadatkom da djeluje u pozadini 13. primorsko-goranske divizije NOVH koja je branila partizanski teritorij.[40]

---

35 Detaljnije u: *Trattati e Convenzioni fra Italia e gli altri Stati*, Zbirka Ministarstva vanjskih poslova Italije, vol. 59, Roma, str. 447-497.

36 S. TINTOR, *Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija*, Zagreb 1968., str. 72-74.

37 Milan BUKVIĆ, *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945.*, Otočac 1971., str. 313-318; Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb 1986., str. 195.

38 M. BUKVIĆ, *Otočac i Brinje*, n.dj., str. 320-325.

39 F. JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, n.dj., str. 195; Usporedi: Milan LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u ljeto i jesen 1943. godine*, Rijeka 1983., str. 39.

40 Detaljnije u: Mladen PLOVANIĆ, Vojno-politička zbivanja u Rijeci u doba objavljivanja primirja između saveznika i Italije u rujnu 1943. godine (Prilog istraživanju), *Riječko područje u NOP-u od jeseni 1942. do kapitulacije Italije 1943. godine*, Rijeka 1988., str. 295-296.

Nakon pada Mussolinija, i saznanja o predstojećemu povlačenju talijanskih okupacijskih snaga s područja II. zone Nezavisne Države Hrvatske, četničko je vodstvo u Hrvatskoj nastojalo utvrditi budući odnos Kraljevine Italije prema četničkome pokretu i položaju četničkih formacija. Naime, te je formacije pod nazivom Dobrovoljačka antikomunistička milicija (*Milizia volontaria anticomunista – M.V.A.C.*) organiziralo, naoružavalo i opskrbljivalo Zapovjedništvo talijanske 2. armije.[41] Neposredno pred Badoglijevo objavljivanje primirja, tj. 7. rujna 1943., u Sušak je stigao zapovjednik četnika jugozapadne Hrvatske Mladen Žujović, poznat i kao pukovnik Aćimović. Sljedećega su dana na Sušaku započeli pregovori četničkoga vodstva i predstavnika talijanskih okupacijskih trupa.[42] Na sastanku s pukovnikom Tomassom Grignolom, predstavnikom talijanske vojnoobavještajne službe talijanske 2. armije sudjelovali su: M. Žujović i Slavko Bjelajac, četnički zapovjednik koji se već nalazio u Rijeci. U vrijeme održavanja tih razgovora objavljeno je sklapanje primirja između Saveznika i Kraljevine Italije. Pukovnik T. Grignolo predložio je tada M. Žujoviću da se četničke formacije prebace na talijanski teritorij, tj. one s područja Gorskoga kotara u Zadar, a one stacionirane na području Kvarnerskoga primorja na otok Lošinj, nakon čega će im biti povjerena obrana obale i obalnih utvrda do dolaska zapadnih Saveznika.[43] Naime, Kraljevina je Italija, bila obavezna štititi svoja obalna utvrđenja od njemačkoga napada, kako na temelju Memoranduma iz Qubeca, tako i Sporazuma o primirju (*Armistizio corto*) sklopljenoga 3. rujna 1943. između predsjednika talijanske vlade, maršala Pietra Badoglija i zapovjednika anglo-američkih snaga Dwighta Eisenhovera.[44] Plan T. Grignole je bez sumnje odgovarao objema stranama: četnicima da umaknu pred snagama NOVH, a talijanskoj 2. armiji, čije su postrojbe bile u rasulu, da uz pomoć četnika brani obalu i formalno izvrši obveze Italije prema Saveznicima. Plan je dobio odobrenje Draže Mihailovića s kojim je, putem talijanske radiopostaje, Žujović kontaktirao.[45] Nakon obavljenih konzultacija s Dražom Mihailovićem, Dobrosav Jevđević je upućen u Italiju da stupi u vezu s britanskom obavještajnom službom, a Žujović je sastavio proglas kojim se obznanjuje da će *Jugoslovenska vojska u otadžbini*, tj. četnici, dočekati Saveznike na obali i jadranskim otocima.[46]

41 Detaljnije u: F. JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, n.dj., str. 106-107 i 189; B. LATAS, Četnici iz Like u službi Nemaca na području Hrvatskog primorja i u Italiji (1943-1944. godine),*Vojnoistorijski glasnik*, XXX., 1, Beograd 1979., str. 192.

42 A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, *Otočki ljetopis* 3, n.dj., str. 289; B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 194; M. PLOVANIĆ, Vojno-politička zbivanja u Rijeci, n.dj., str. 306;

43 A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, n.dj., str. 289; B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 194;

44 Memorandum je sačinjen na sastanku Winstona Churchilla i Delana Roosevelta u Quebecu, a sadrži uvjete koje Kraljevina Italija mora obavezno prihvatiti ako želi sklopiti primirje. U točki 6. se izrijekom navodi da Kraljevina Italija ne smije *dopustiti Nijemcima da ovladaju obrambenim položajima na talijanskoj obali* (*Trattati*, n.dj., str. 450). Ta odredba Memoranduma iz Quebeca sadržana je i u točkama 2. i 7. Ugovora o primirju (*Armistizio corto*, odnosno, *Armistizio tra l'Italia e le Potenze Alleate*) od 3. rujna 1943. (*Trattati*, n.dj., str. 447). Usporedi: A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, n.dj., str. 289.

45 A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, n.dj., str. 289; B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 195.

U skladu sa sporazumom postignutim u Zapovjedništvu talijanske 2. armije, četnici su se s područja Selaca prebacili na otok Krk gdje im se priključila četnička skupina od 115 Hrvata iz Punta, Malinske, Krka i Vrbnika.[47] Istoga se dana, tj. 9. rujna, na Krk prebacila i četnička grupacija iz rajona Senja.[48] Pred večer se oko 600 četnika s članovima svojih obitelji ukrcalo na brodove i isplovilo iz Punta.[49] U luku Veloga Lošinja uplovili su u poslijepodnevnim satima 11. rujna. Oko 17 sati je između zapovjednika talijanske posade na Lošinju, kapetan bojnoga broda Perassoa i četničkoga majora Jove Dabovića izvršena primopredaja vojne vlasti, obalnih utvrda i bitnica.[50] Istoga su dana s motornim čamcem, koji im je stavio na raspolaganje pukovnik T. Grignolo, u Mali Lošinj stigli istaknuti vođe četničkoga pokreta: Mladen Žujović, Slavko Bjelajac te Radmilo Grđić jedan od organizatora četničkoga pokreta na Sušaku i Krku.[51] Tu su na sastanaku sa zapovjednicima grupacije koja se prebacila s Krka utvrdili novu organizaciju četničkih formacija na Lošinju. Nakon toga su nastavili put za Italiju i nakon šest dana plovidbe stigli u Brindisi, grad koji su zaposjele anglo-američke postrojbe.[52]

---

46 U skladu s postignutim dogovorom proglas su u obliku letka trabali bacati talijanski zrakoplovi, ali to zbog raspada talijanskih vojnih snaga nije bilo ostvareno (B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 195).

47 Radoje KNEŽEVIĆ, *Knjiga o Draži*, sv. 1, Vindzor-Kanada 1956., str. 266; B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 194.

48 B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 195.

49 I s t o.

50 *Corriere Istriano*, br. 263 od 7. XI. i br. 276 od 23. XI. 1943. godine. U studenome 1943. god. taj je pulski dnevnik objavio zapise neimenovanoga lošinjanina nastale u razdoblju od 10. rujna do 13. studenoga 1943. godine. Taj je nepoznati lošinjski kroničar bio dobro informiran, pa se može zaključiti da je bio blizak Odboru javnoga spasa, ili čak jedan od članova toga Odbora. Njegovi zapisi ukazuju da se radi o protalijanski orijentiranoj osobi. On npr. zamjera lošinjskome liječniku dr. Urošu Jakši što je, nakon dolaska četnika, svoje izvorno talijansko prezime Giaxa-Salvi slavenizirao, osuđuje i četnike i partizane zbog uklanjanja talijanske zastave s trga u Malome Lošinju itd. Međutim, činjenice koje podastire nesumnjivo su točne, jer ih u velikoj mjeri potvrđuju druga primarna povijesna vrela. Njegov navod, da su talijanske vojne vlasti dobrovoljno ustupile Lošinj četnicima potvrđuju vrela Nezavisne Države Hrvatske. Naime, u vrijeme dolaska četničke grupacije na Lošinju su, uz zapovjednika Maria Robottija, bili prisutni i načelnik stožera talijanske 2. armije Umberto Fabri te zapovjednik 5. armijskoga korpusa Antonio Scuero. Dakle, sasvim je izvijesno da je zapovjednik Lošinja postupio u skladu s talijansko-četničkim sporazumom zaključenim u Sušaku na dan objave primirja. Vidi: Antun GIRON, *Izvješće glavara građanske uprave Sušak-Rijeka* o zbivanjima u tadašnjoj Rijeci i Sušaku u vrijeme i nakon kapitulacije Italije, *Historija, I.*, 1, Rijeka 1978., str. 287-288.

51 R. Grđić je došao na Sušak 1942. god. radi organiziranja četničkoga pokreta. Povezavši se s vodstvom JUREPO-a (Jugoslavenski revolucionarni pokret), tajnom organizacijom koju su još 1941. god. stvorili Ljotićevci, za četnički je pokret pridobio dio tzv. jugonacionalista iz Sušaka, s Krka i iz liburnijskoga dijela Istre (F. JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj*, n.dj., str. 166-173 i 192; R. KNEŽEVIĆ, *Knjiga o Draži*, n.dj., str. 266-267; Iskaz dr. Bože Frančića o aktivnosti JUREPO-a i četničkog pokreta na Sušaku, Krku i u Istri, fotokopija u posjedu autora).

52 Četničko se vodstvo iz Brindisija prebacilo u Bari, a zatim u Kairo. (A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, n.dj., str. 289; B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 195).

Na temelju Žujevićeve naredbe, boračkim i neboračkim sastavom četničke grupacije na Lošinju zapovijedao je major Jovo Dabović. Borački je, pak, sastav organiziran kao 2. lička brigada podijeljena na sedam četa svrstanih u dva bataljuna. Prvi bataljun pod zapovjedništvom kapetana Savovića i Štab brigade sa zapovjednikom, kapetanom Borivojem Gešovićem smješteni su u Malome Lošinju. Drugi bataljun sa zapovjednikom poručnikom Milom Marijanom stacioniran je u Velome Lošinju.[53]

Sljedećeg je dana četničko zapovjedništvo naredilo jednoj desetini da otplovi na otok Sv. Petar i preuzme talijansku radiopostaju, a drugoj da krene na Cres i ispita prilike na tome otoku. Grupa koja je otplovila za Sv. Petar vratila se neobavljena posla, jer je talijanska posada već onesposobila uređaje radiopostaje.[54] Izvidnica koja je kamionom upućena u Cres vratila se, pak, s viješću, da su vlast u tome gradu preuzele pristaše talijanske ljevice.[55] Međutim, već 14. rujna četničke su izvidnice utvrdile prisustvo partizanskih snaga u Osoru. Pregovori između četničkoga zapovjedništva i predstavnika partizanske Rapske brigade su, uz posredovanje lošinjskoga liječnika dr. Uroša Jakše, okončani sklapanjem primirja tijekom kojega su partizani napustili Osor i sa zaplijenjenim oružjem otplovili za Rab.[56]

Civilnu je vlast na Lošinju, u sporazumu s četničkim zapovjedništvom, preuzeo Odbor javnoga spasa (*Il Comitato della Salute Pubblica*) sa sjedištem u Velome Lošinju.[57] Odbor javnoga spasa sačinjavali su pristaše politike Badoglijeve vlade, kako je to razvidno iz proglasa upućenoga pučanstvu 22. rujna.[58] Naime, iako u prvome članku svoga proglasa Odbor tvrdi da se neće baviti političkim pitanjima, već u sljedećoj točki navodi da neće dopustiti osnivanje političkih stranaka, tj. zastupa isto stanovište kao i Badoglijeva vlada. Prilike na otoku procjenjuje kao privremene, pa poziva pučanstvo na rad i obavljanje svakodnevnih poslova. Priopćava nadalje, da će se, u suradnji s Kraljevskim karabinjeri-

53 B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 195-196.

54 A. KALPIĆ, Vojno-politički značaj otoka Lošinja, n.dj., str. 289.

55 Ljubo KARABAIĆ, Veze NOP-a između otoka Krka, kopna i ostalih otoka, *Krčki zbornik* 7, Krk 1976., str. 106-107; i s t i, Kvarnerski otoci u NOR-u 1943. godine, *Pazinski memorijal* 4, Pazin 1976., str. 186-188; Mahmud KONJHODŽIĆ, Zapisi sa sedam otoka, *Otočki ljetopis* 1, Mali Lošinj 1973., str. 29.

56 *Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943.; Ivan KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu*, Rijeka 1998., str. 325.

57 Iz sačuvanih je dokumenata Odbora javnoga spasa vidljivo, da je svoju prvu sjednicu održao 11. rujna 1943. (DAR, JU-52, kut. 139). Osnivanje Odbora javnoga spasa nije bila neka posebnost otoka Lošinja. Takva su tijela bila osnovana i u obalnim gradovima južne i zapadne Istre (Pula, Vodnjan, Rovinj, Buje), tj. na onim područjima gdje NOP još nije uspijevao ostvariti dominantni utjecaj. Detaljnije u: Aldo BRESSAN-Luciano GIURICIN, *Fratelli nel sangue. Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla Guerra popolare di liberazione della Jugoslavia*, Rijeka 1964., str. 109-110; Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i sloboda Istre (1941-1943)*, Zagreb 1978., str. 323; Galliano FOGAR, *Dall'irredentismo alla resistenza nelle provincie adriatiche: Gabriele Foschiatti*, Udine 1966., str. 156; Luciano GIURICIN-Antonio GIURICIN, Aldo Rismondo fondatore dell'Unione degli Italiani, *Quaderni* 3, Rovinj 1973., str. 311; Giorgio PRIVILEGGIO, La lotta dei giovani comunisti a Rovigno tra le due guerre, *Quaderni* 1, Rovinj 1971., str. 308.

58 DAR, JU-52, kut. 139.

ma, Financijskom stražom i općinskim redarima, skrbiti za javni red i mir, racioniranu opskrbu namirnicama i isplate plaća državnim službenicima.[59] Dakle, nema dvojbe da se lošinjski Odbor javnoga spasa smatrao privremenim političkim organom Kraljevine Italije, tj. da je bio eksponent onih političkih snaga koje su nastojale sačuvati postojeću državnu vlast i teritorij, političko uređenje i društvene odnose. Četničko je, pak, zapovjedništvo i njegove formacije, koje naziva *contingente dell'esercito Jugoslavo* (*Odjel jugoslavenske vojske*) Odbor tretirao tek kao privremenu vojnu vlast.[60]

Zapovjedništvo četničke 2. ličke brigade nije, međutim, marilo za državno-pravna i politička stanovišta Odbora javnoga spasa, pa su ubrzo izbile nesuglasice. Četničko je zapovjedništvo, naime, uspostavilo vlastitu administraciju koja je ubirala takse, izdavala naredbe na srpskome jeziku,[61] uzurpirala pravo na izdavanja goriva i dozvola za ribarenje. Štoviše, na temelju naredbe četničkoga zapovjedništva, 16. je rujna na središnjemu trgu Maloga Lošinja (Piazza Dante) istaknuta srpska umjesto talijanske zastave.[62] Prosvjed i ostavka općinskoga načelnika Giovannija di Grande zbog takovog postupka nije imala nikakovoga učinka.[63] Međutim, nesuglasja i razmirice između talijanskih civilnih vlasti i četničkoga zapovjedništva na Lošinju dostižu vrhunac između 18. i 24. rujna. Naime, 18. je rujna četničkome zapovjedništvu dojavljeno, da je s Krka na Cres prevezen veliki broj partizana.[64] Oni su, prema pristiglim informacijama, nakon zaposjedanja grada Cresa, uputili ophodnje koje su prodrle čak do Osora.[65] Zbog toga je četničko zapovjedništvo uvelo policijski sat, a Poreznome je uredu naredilo, da za potrebe Zapovjedništva osigura svotu od 2,000.000 lira. Kako, pak, Porezni ured nije raspolagao gotovinom, četničko je zapovjedništvo ostalo praznih ruku.[66]

Pokušaj četničkoga zapovjedništva da se domogne novca ukazuje, kako je ono već tada pomišljalo na bijeg, a ne na pružanje odlučnoga otpora 13. primorsko-goranskoj diviziji NOVH. Naime, na temelju informacija s kojima je raspolagalo, četničko zapovjedništvo zaključilo da će partizanski napad uslijediti iz pravca Cresa. Ono, pak, očito nije vjerovalo u sposobnost i borbenu vrijednost svojega boračkoga sastava, pa je, oslanjajući se na prethodno iskustvo s Rapskom brigadom,[67] sukob nastojalo izbjeći pregovoranjem.

---

59 I s t o.

60 I s t o.

61 U tekstu kronike anonimnoga Lošinjanina stoji zapravo: *na hrvatskome jeziku* (*in lingua croata*). To pokazuje koliko su, zapravo stanovnici cresko-lošinjske otočne skupine, bili neupućeni, kako u predratne prilike, tako i u ratna zbivanja na tlu razbijene Kraljevine Jugoslavije (*Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

62 DAR, JU-52, kut. 139; *Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

63 *Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

64 *Corriere Istriano*, br. 263 od 7. XI. 1943. godine. Informacija nije bila sasvim točna. Na Cres je tada, naime, bilo prevezeno svega 38 tek unovačenih boraca s Krka (Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 188; M. KONJHODŽIĆ, Zapisi sa sedam otoka, n.dj., str. 29).

65 *Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

66 I s t o.

67 Vidi bilješku 56.

Za pregovore s partizanima četničko je zapovjedništvo ponovno angažiralo lošinjskoga liječnika dr. Uroša Jakšu.[68] Međutim, pregovori koji su vođeni 19. i 23. rujna nisu ispunili očekivanja četničkoga zapovjedništva. Naime, dr. Jakša je prenio partizansku prijetnju, da će četnici biti uništeni ako u roku od tri dana ne napuste Lošinj.[69] Tko je, pak, zastupao hrvatske partizane nije moguće utvrditi, jer u vrelima partizanske i četničke provenijencije o pregovorima nema ni spomena. Iako, međutim, i partizanski i četnički izvori pregovore prešućuju, nema nikakve sumnje da su oni vođeni i da je četničko vodstvo očekivalo partizanski napad.[70] Na to upućuje, slijed događaja na Lošinju, ali i pripreme NOVH na otoku Krku.[71]

Saznavši, naime, da će četnici napustiti otok, Odbor javnoga spasa je nastojao osigurati vlastite oružane formacije. Stoga je već 22. rujna pozvao sve lošinjske mladiće da stupe u redove Nacionalne garde.[72] Istovremeno je izdao proglas s kojim je nastojao umiriti pučanstvo, obećavajući da će i nadalje osiguravati redovnu opskrbu i skrbiti se za čuvanje javnoga mira i reda.[73] Prosudba Odbora javnoga spasa nije bila bez temelja. Naime, 23. je rujna zapovjednik četničke grupacije, major J. Dabović, izdao naredbu o rekviziciji plovila u Velome i Malome Lošinju. Rekvirirano brodovlje bilo je prikupljeno u uvali Čikat gdje je u poslijepodnevnim satima opskrbljeno potrebnim gorivom i namirnicama.[74] Štoviše, četničko je zapovjedništvo uspjelo priskrbiti i financijska sredstva. Ono je, naime, 24. rujna prisililo upravu podružnice Talijanske trgovačke banke u Lošinju da mu isplati svotu od 300.000 lira.[75] Već slijedećega dana, kada je uslijedio partizanski napad, četničko se vodstvo s dijelom ljudstva prebacilo u Čikat i otplovilo prema Italiji.

Partizanski prepad na Osor

Nakon razoružavanja talijanskih posada na Rabu i prebacivanja razoružanih talijanskih vojnika na Lošinj, 12. je rujna 1943., formirana Rapska brigada u čiji su sastav ušli bivši internirci iz koncentarcijskoga logora Kampor.[76] Budući da su na Rabu i Pagu tali-

68 Dr. U. Jakša je kasnije bio aktivni sudionik partizanskoga pokreta, što potvrđuje neupućenost stanovnika cresko-lošinjskoga otočnoga prostora u prilike izvan međa Kraljevine Italije (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943.; I. KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.*, n.dj., str. 325).

69 *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

70 Može se pretpostaviti da je nepoznati lošinjski kroničar te podatke dobio u velološinjskome Odboru javnoga spasa (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

71 Stožer 13. divizije NOVH i zapovjedništvo Mornarice NOV i PO su 22. rujna na Krku započeli prikupljati pješaštvo i brodovlje za napad na Lošinj planiran za 25. rujna 1943. godine (*ZDNOR,* V., 19, str. 491-493; *ZDNOR,* VIII., 1, str. 60-62).

72 DAR, JU-52, kut. 139.

73 Vidi bilješku 58.

74 *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

75 I s t o.

janske postrojbe već bile razoružane, odlučeno je da novoformirana brigada izvrši prepad na Cres i utvrdi kakva je vojno-politička situacija na tome otoku. Noću 11./12. rujna motornim je jedrenjakom *Sv. Krištofor* upućena grupa izviđača. Izvidnica je utvrdila da Lošinj drži jaka četnička grupacija i o tome je obavijestila zapovjedništvo Rapske brigade i rukovodstvo Komunističke partije Hrvatske (KPH) na Rabu.[77] Nakon primljenoga izvješća Kotarski komitet (KK) KPH Pag-Rab, partizansko zapovjedništvo mjesta Rab i stožer Rapske brigade donose odluku o desantnom prepadu na Cres.[78] Noću 13./14. rujna iz Raba su prema Cresu isplovili motorni jedrenjaci: *Sv. Krištofor, Sv. Nikola, Sv. Nikola-Putnik* i leut *Stefanio* sa 120 boraca Rapske brigade i oko 30 Rabljana. S njima su na Cres otplovili i sekretar Okružnoga komiteta (OK) KPH za Hrvatsko primorje Jurica Knez te sekretar KK KPH Pag-Rab Oren Ružić-Jegor. Flotila motornih jedrenjaka s borcima i rukovodiocima KPH uplovila je 14. rujna u uvalu Ul.[79] Dio je boraca ostao kao osiguranje kod brodova, a glavnina je nastupala prema Punti Križa. Tu su dobili potvrdu izvješća o dolasku četnika na Lošinj i podatke o talijanskoj posadi u Osoru.[80] Procijenivši da raspolaže s dovoljnim snagama, rukovodstvo partizanske grupe odlučilo je napasti i razoružati talijansku posadu. Pred zoru grupa je neopažena stigla do Osora.[81] Mjesto je opkoljeno, a osiguranja su postavljena na cesti koja preko pokretnoga mosta povezuje otoke Cres i Lošinj. Jedna je grupa osiguravala cestu iz pravca Cresa, a druga iz pravca Lošinja. Nakon izvršenih priprema partizanske su snage ušle u Osor, a iznenađena se talijanska posada predala bez borbe.[82]

Dok je glavnina boraca Rapske brigade razoružavala talijansku posadu u Osoru, osiguranja postavljena kod pokretnoga mosta zaustavila su dva autobusa s talijanskim vojnicima i karabinjerima, razoružala ih i sprovela u Osor.[83] Svo je zaplijenjeno oružje i opre-

76 Ivan KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.*, n.dj., str. 316. i 319; i s t i, *Koncentracioni logor na otoku Rabu 1942-1943.*, Rijeka 1983., str. 96-97; I s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu 1941-1943., *Otok Rab u radničkom pokretu i NOB*, Rijeka 1985., str. 253; F. POTOČNIK, *Koncentracijsko taborišče na Rabu*, Koper 1975., str. 230.

77 I s t o kao u bilješci 76.

78 I s t o.

79 Kao mjesto iskrcavanja navodi se i uvala Vrč (F. POTOČNIK, *Koncentracijsko*, n.dj., str. 227). Sudionici te akcije s otoka Raba navode da je iskrcavanje izvršeno u uvali Ul (I. KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.*, n.dj., str. 323; i s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 259). Budući da Rabljani bolje poznaju otok Cres, poklonjena je vjera njihovome navodu.

80 Obavještenje je dao svećenik iz Punte Križa i jedan seljanin (I. KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.*, n.dj., str. 324; i s t i, *Koncentracioni logor*, n.dj., str. 99; i s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 259).

81 I. KOVAČIĆ, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 259.

82 I. KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.*, n.dj., str. 324; i s t i, *Koncentracioni logor*, n.dj., str. 100; i s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 259-260; F. POTOČNIK, *Koncentracijsko*, n.dj., str. 236-238;

83 Isto kao u bilješci 82.

ma preneseno u osorsku luku gdje se zatekao motorni jedrenjak *Anita* iz Nerezina. Njegov je vlasnik Menigo Rukunić pristao zaplijenjeni materijal prevesti do uvale U1.[84]

Za prisustvo partizanske brigade u Osoru ubrzo je saznalo četničko zapovjedništvo na Lošinju. Budući da nije raspolagalo podacima o snazi partizanske postrojbe, nastojalo je izbjeći sukob. Stoga je u Osor uputilo svoje pregovarače.[85] Između njih i partizanskoga vodstva postignut je dogovor, da predstavnici Rapske brigade nastave pregovore s četničkim zapovjedništvom u Malome Lošinju. Kao predstavnici partizana na pregovore su otišli Oren Ružić-Jegor i Jože Jurančič, politički komesar Rapske brigade. Pregovori, koji su potrajali do kasno u noć, okončani su sklapanjem primirja u trajanju od 24 sata.[86] Sljedećega dana, tj. 15. rujna, motorni je jedrenjak *Anita* s tovarom zaplijenjenoga materijala isplovio iz osorske luke i ploveći Lošinjskim kanalom sretno stigao u uvalu Ul. Bila je to plovidba puna opasnosti, jer je postojala mogućnost da četnici prekrše dogovoreno primirje i otvore vatru iz obalnih bitnica s utvrđenja *Tovar.* Nakon pretovara plijena na rapske motorne jedrenjake u uvali Ul, Brigada se vratila na Rab.[87]

Vrijeme boravka u Osoru, partizansko je vodstvo iskoristilo za političku promidžbu. Ono je pokušalo upoznati stanovnike s ciljevima partizanske borbe i stvoriti organizacije narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP). Naime, 14. rujna, dok su vođeni pregovori s četnicima u Malome Lošinju, u Osoru je upriličen narodni zbor na kojemu je govorio sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje Jurica Knez.[88] Promidžbeni govor nije, međutim, imao nikakova učinka. Taj je neuspjeh KK KPH Pag-Rab pripisao nezainteresiranosti stanovnika Osora za bilo kakvu političku aktivnost.[89] Međutim, dajući ocjenu političke svijesti stanovnika Osora, KK KPH Pag-Rab nije uzeo u obzir činitelje koji su na to utjecali. Naime, većina je tadašnjih građana Osora bila talijanske narodnosti, pa je Kraljevina Italija Osoru vratila status općinskoga središta. Stoga je njihova nezainteresiranost za nacionalnooslobodilačke ciljeve hrvatskoga partizanskoga pokreta sasvim razumljiva. Naime, nakon desetljetne izolacije i fašističke indoktrinacije bilo je iluzorno očekivati da će stanovnici Osora pristupiti pokretu koji promiče komunistički svjetonazor. Uostalom nepovjerenje prema komunističkome vodstvu partizanskoga pokreta, koja se iskazivala kao bojazan od *sovjetizacije,* bila je prisutna na čitavom cresko-lošinjskome otočnome prostoru, bez obzira na nacionalnu pripadnost stanovnika.

---

84 I s t o.

85 S pregovaračima četničkoga zapovjedništva na Lošinju bio je i dr. Uroš Jakša, liječnik iz Maloga Lošinja (vidi bilješku 56).

86 I. KOVAČIĆ, Narodnooslobodilačkki pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 261. Međutim, u povijesnoj se literaturi navodi podatak o sklapanju primirja na 48 sati. Vidi: F. POTOČNIK, *Koncentracijsko,* n.dj., str. 227.

87 I. KOVAČIĆ, *Koncentarcioni logor,* n.dj., str. 101-102; i s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 261; F. POTOČNIK, *Koncentracijsko,* n.dj., str. 240.

88 I. KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943.,* n.dj., str. 326; i s t i, Narodnooslobodilački pokret na otoku Rabu, n.dj., str. 261.

89 I s t o.

Aktivnost creskih GAP-ista i njihov uključivanje u NOP Hrvatske

Nakon Badoglijeve objave primirja 8. rujna 1943., u Cresu je, na poticaj Josipa Rodinisa, Gašpara Purića i Ensa Pene[90] osnovan odbor pod nazivom Djelatna domoljubna grupa (*Gruppo d'Azione Patriotica – GAP*). Slijedeći naputke Komunističke stranke Italije (*Partito Comunista Italiano – PCI*), creski su GAP-isti preuzeli vlast i pristupili osnivanju dobrovoljačkih formacija.[91] Naime, pridobivši dio karabinjera i pripadnika Financijske straže, GAP-isti su dobili oružje, pa je cresko Općinsko poglavarstvo bilo prisiljeno odstupiti.

Vlast je preuzelo Zapovjedništvo mjesta s kojim su rukovodili: zapovjednik Gašpar Purić i njegov zamjenik Josip Rodinis. Nukleus dobrovoljačkih formacija činili su pripadnici straža koje su bile zadužene za održavanje javnoga mira i reda.[92] Izvidnica lošinjskoga četničkoga zapovjedništva, koja se kamionom dovezla u Cres, zatekla je već formirano Zapovjedništvo mjesta i njegove straže u koje se dobrovoljno uključio dio karabinjera i pripadnika Financijske straže.[93] Budući da su četnici stigli na Lošinj 11. rujna, njihova je izvidnica najvjerojatnije stigla u Cres tek idućeg dana. To znači da je preuzimanje vlasti i formiranje Zapovjedništva mjesta Cres bilo ostvareno u razdoblju između 8. i 11. rujna. Međutim, postupak prilikom preuzimanja vlasti, struktura novoga organa vlasti, koegzistiranje nove vlasti i talijanske vojne posade, ukazuje da su akteri preuzimanja vlasti djelovali u skladu s programom PCI u talijanskoj Djelatnoj nacionalnoj fronti (*Il Fronte Nazionale d'Azione)*.[94] Na temelju toga programa GAP-isti iz grada Cresa nisu mogli širiti svoj utjecaj izvan gradskoga područja, jer seosko stanovništvo, pretežno hrvatske narodnosti, nije u njemu nalazilo elemente za ostvarenje svojih nacionalnih i socijalnih težnja. Promjena u programskoj orijentaciji Zapovjedništva mjesta Cres uslijedit će tek nakon dolaska rukovodećih članova KPH i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) s Krka koji će akciju započetu u Cresu usmjeriti u pravcu ostvarivanja političkoga programa NOP-a.

---

90 E. Pena je bio član ilegalne Komunističke stranke Italije (*Partito Comunista Italiano - PCI*). Nakon uspostave Zapovjedništva mjesta radio je na osnivanju aktiva PCI u Cresu (Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 187).

91 Osnivanje Djelatne domoljubne grupe (GAP) nije posebnost grada Cresa. Takve su političke skupine bile osnovane i u gradićima sjeverozapadne Istre (Umag, Buje, Grožnjan) na temelju naputka PCI, točnije njenoga Centra u zemlji (*Centro interno*). GAP-isti su imali zadaću da preuzmu vlast, stvore dobrovoljačke odrede, koji će, uz regularnu talijansku vojsku, pružiti odlučan otpor njemačkim trupama. Detaljnije u: Paolo SEMA, Aldo SALA, Marietta BIBALO, *Battaglione Alma Vivoda,* Milano 1975., str. 31 i 61; Paolo SPRIANO, *Storia del Partito comunista italiano. La fine del fascismo. Dalla riscossa operaia alla lotta armata,* Torino 1975., str. 226-227 i 270; *L'Unitá,* br. 5 od 10. VI. 1943. godine.

92 M. KONJHODŽIĆ, Zapisi sa sedam otoka, n.dj., str. 29-30.

93 I s t o, str. 29.

94 Djelatnu nacionalnu frontu (*Il Fronte Nazionale* d'Azione) činile su talijanske antifašističke stranke: Komunistička stranka Italije (*Partito Comunista Italiano*), Socijalistička stranka Italije (*Partito Socialista Italiano*), Demokršćanska stranka (*Democrazia Cristiana*), Stranka akcije (*Partito d'Azione*), Pokret za radničko jedinstvo

Iako dolazak političkih radnika s Krka i njihova uloga u promicanju i ostvarivanju programa NOP-a nije sporna, povod za njihovo prebacivanje na Cres različito se prikazuje. Prema sjećanjima aktivista s Krka, na Cres ih je uputio KK KPH Krk, odnosno KK SKOJ-a Krk.[95] Sudionici događaja na Cresu iznose, pak, da je dolazak političkih radnika s Krka uslijedio na njihovu inicijativu i to nakon pojave četničke izvidnice u Cresu.[96] Međutim, podrobnija analiza tih sjećanja, uz utvrđivanje kronološkoga slijeda događaja, ukazuje da sjećanja aktivista s Krka i onih iz Cresa nisu proturječna. Naime, na temelju naloga KK KPH Krk, u Cres se prvi prebacio Stipe Drpić.[97] On je mogao krenuti s Krka tek nakon sređivanja prilika na tome otoku, a to znači tek nakon odlaska četnika i razoružavanja talijanskih posada. Dakle, S. Drpić je mogao krenuti za Cres, ili 10. rujna kada su Krk napustili četnici, ili nakon 11. rujna kada su razoružani posljednji pripadnici talijanske okupacijske vojske na otoku.[98] U svakom slučaju, S. Drpić je stigao poslije dolaska četnika u Cres, jer on taj događaj u svojim sjećanjima ne spominje.[99] Međutim, Zapovjedništvo mjesta Cres ga je bez sumnje upozorilo na prisustvo četnika i preko već uspostavljene veze zatražilo vojnu pomoć od rukovodstva NOP-a otoka Krka. Ivan Dorčić, sekretar KK SKOJ-a Krk, koji je na Cres stigao poslije S. Drpića, navodi da se je na Cres prebacio s grupom od 38 tek unovačenih boraca koji su bili upućeni kao pomoć Zapovjedništvu mjesta Cres.[100] Novačenje u jedinice NOVH na Krku sustavno se počelo provoditi nakon 13. rujna, tj. nakon dolaska dijelova 2. brigade 13. primorsko-goranske divizije NOVH na otok.[101] Dakle, Ivan Dorčić se s grupom krčkih novaka mogao prebaciti na Cres tek nakon 13. rujna. Najvjerojatnije je prebacivanje uslijedilo 18. rujna, jer je upravo toga dana četničko zapovjedništvo Lošinja obaviješteno da su partizanske snage zaposjele grad Cres i stigle do Osora.[102] Već sljedećega dana otpočeli su partizansko-četnički pregovori koji su okončani 23. rujna partizanskim ultimatumom četničkom zapovjedništvu Lošinja.[103]

(*Movimento di Unitá Proletaria*) i Grupa za obnovu Liberalne stranke (*Gruppo di Ricostruzione Liberale*). Detaljnije u: Franco CATALANO, *Storia del Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia*, Milano 1975., str. 37-41; P. SPRIANO, *Storia del Partito*, n.dj., str. 242-251 i 276-278. O stanovištu pojedinih stranaka u koaliciji prema nacionalnom i državno-pravnom statusu Istre vidi u: Antun GIRON, Neki problemi razvoja NOP-a na području sjeverozapadne Istre, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 5, Rijeka/Zagreb 1985., str. 15.

95 Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str.187-188.

96 M. KONJHODŽIĆ, Zapisi sa sedam otoka, n.dj., str. 29.

97 Stipe Drpić se s Krka prebacio u uvalu Žmerag na Cresu (Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 187).

98 Ljubo KARABAIĆ, Otok Krk u NOR-u 1943. godine, *Krčki zbornik* 6, Krk 1975., str. 40-45.

99 Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, str. 187-188.

100 I s t o, str. 188. Grupa krčkih novaka prevezena je motornim jedrenjakom u uvalu Krušćicu (M. KONJHODŽIĆ, Zapisi sa sedam otoka, n.dj., str. 29; *Corriere Istriano*, br. 263 od 7. XI. 1943.).

101 Lj. KARABAIĆ, Otok Krk u NOR-u, n.dj., str. 45.

102 *Corriere Istriano*, br. 263 od 7. XI. i br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

103 Vidi bilješke: 68 i 69.

Nakon dolaska političkih radnika i partizana s Krka, tj. nakon 18. rujna, na Cresu se počinje ostvarivati politički program NOP-a. Naime, creski su GAP-isti pristali na suradnju s NOP-om, a partizanske su snage, razoružavši oko 300 talijanskih vojnika, osigurale nadzor nad čitavim otokom.[104] Nakon tih je događaja u Cresu osnovan privremeni Gradski NOO, a uz pomoć Dinka Murljačića, učitelja iz Miholjčice, u NOP se počinje priklanjati i hrvatsko seosko stanovništvo otoka Cresa.[105]

Partizanski desant i kraj četničke vlasti na Lošinju

Nakon informacija o četnicima na otoku Lošinju koje su mu stizale s Krka i Raba, stožer je 13. primorsko-goranske divizije NOVH odlučio vojno intervenirati. Zato je u suradnji sa zapovjedništvom Mornarice NOV i PO razradio plan za desant na Lošinj.

Planirana je operacija izvedena u vremenu od 22. do 26. rujna, a u njoj su sudjelovali transportni i naoružani brodovi zapovjedništva partizanske mornarice te 1. brigada 13. divizije ojačana bataljunom *Matija Gubec* iz sastava njene 2. brigade.[106] Za prijevoz angažiranih pješačkih postrojba zapovjedništvo je Mornarice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda odredilo parobrode: *Lav, Makarska* i *Slavija,* te motorni jedrenjak *Dva brata.* Za osiguranje transporta predviđeni su patrolni čamci *Partizan I.* i *Partizan II.* U noći 22./23. rujna su iz Kraljevice i Senja na otok Krk prebačeni bataljuni 1. i 2. brigade 13. divizije NOVH s opremom i hranom. Do 24. je rujna bilo dovršeno prikupljanje trupa NOVH na otoku Krku i razrađen plan za izvođenje operacije. Tim je planom bilo utvrđeno da se u uvalu Koromačnu iskrcaju dva bataljuna 1. brigade i jedna četa bataljuna *Matija Gubec* sa zadatkom da čiste četnička uporišta od Nerezina do Maloga Lošinja. Za njihov je prijevoz određen parobrod *Slavija,* motorni jedrenjaci *Dva brata* i *Deva* te četiri motorna ribarska čamca kao pomoćni brodovi za iskrcavanje na obalu.[107] Za prijevoz bataljuna *Matija Gubec* određen je parobrod *Lav* i jedan manji motorni jedrenjak za transport materijala, a za osiguranje su određeni patrolni čamci *Partizan I.* i *Partizan II.*[108] Bataljun se trebao iskrcati u uvali Pljeska na otoku Lošinju, a zatim zaposjesti Veli i Mali Lošinj. Napad je planiran za 25. rujna u pet sati.[109]

---

104 Antun GIRON, Prilog proučavanju NOB-a na otocima Cresu i Lošinju, *Otočki ljetopis* 5, Mali Lošinj 1984., str. 43.

105 I s t o, str. 42-43.

106 *ZDNOR,* V., 19, str. 491-493; *ZDNOR,* VIII., 1, str. 60-62.

107 I s t o; Petar FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec* od kapitulacije Italije do oslobođenja, *Primorsko-goranski udarni bataljon "Matija Gubec" 1941-1945.*, Crikvenica 1986., str. 154; Anđelko KALPIĆ, Pomorski desant na Lošinj, *Otočki ljetopis* 1, Mali Lošinj 1973., str. 23; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri,* n.dj., str. 90;

108 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 154; A. Kalpić, Pomorski desant, n.dj., str. 23; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri,* n.dj., str. 90;

109 *ZDNOR,* V., 19, str. 491-493; *ZDNOR,* VIII., 1, str. 60-62.

U noći 24./25. rujna transportni su brodovi isplovili prema otocima Cresu i Lošinju. Prva se brigada bez većih teškoća još tijekom noći iskrcala u uvali Koromačno i preko Osora prešla na Lošinj gdje se sukobila s četnicima. Nastupajući preko Nerezina, Sv. Jakova i Čunskoga, Brigada je potisnula četnike do nadomak utvrđenja *Tovar.*[110] Parobrod *Lav* je iste noći stigao do otočića Sv. Petar odakle je skrenuo na sjeverozapad i smanjivši brzinu neopaženo uplovio u uvalu Pljeska. Uz pomoć ribarskih čamaca borci su se bez većih teškoća prebacili na obalu.[111] Nakon iskrcavanja je bataljun *Matija Gubec* počeo s prodorom prema Velome Lošinju. Tek tada su na parobrod *Lav* četnici otvorili strojničku vatru s položaja na rtu Kornu, a zatim i vatru iz topova s utvrđenja *Tovar.* Zbog toga su se parobrod *Lav* i patrolni čamci morali udaljiti van dometa četničkih bitnica. Navečer su parobrod *Lav* i patrolni čamac *Partizan I.* otplovili za Rab, a patrolni čamac *Partizan II.* u Koromačno.[112] U međuvremenu je bataljun *Matija Gubec* odbacio četnike iz Veloga Lošinja i do noći izbio pred Mali Lošinj.[113] U vrijeme borbi za Veli Lošinj oko 250 četnika se ukrcalo na već pripremljene brodove u uvali Čikat i otplovilo prema Susku. Nešto kasnije, ukrcavši se na brod *Sv. Nikola* i jedan motorni čamac, za njima je otplovila još jedna manja grupa četnika.[114]

Ujutro 26. rujna nastavljene su borbe za Mali Lošinj. Nakon kraćega okršaja, četnici su se povukli prema utvrđenju *Tovar.* Uvidjevši, međutim, da su u bezizlaznoj situaciji, odazvali su se pozivu na predaju.[115] Zarobljeni su četnici sprovedeni u Mali Lošinj gdje su prikupljani brodovi za njihov prijevoz na kopno. Međutim, još iste je noći provedena masovna egzekucije zarobljenih četnika. Naime, te je noći izdvojeno i, u blizini kapele Gospe od blagovijesti kraj Veloga Lošinja, strijeljano više desetaka zarobljenih četnika. Idućeg su, pak, dana, likvidacije izvršene na otvorenom moru u blizini otoka.[116] Tek 28. rujna zarobljeni su četnici s članovima njihovih obitelji ukrcani na brodove i prevezeni u Crikvenicu. Tu su svi pripadnici boračkoga sastava izdvojeni, odvedeni iznad mjesta Grižane, gdje su strijeljani i bačeni u jame.[117]

---

110 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 154-155; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri,* n.dj., str. 92;

111 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 155; A. KALPIĆ, Pomorski desant, n.dj., str. 23;

112 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 155; *ZDNOR,* V., 19, str. 551; U nekim se radovima kao mjesto iskrcavanja navodi uvala Belvamida. Vidi: A. KALPIĆ, Pomorski desant, n.dj., str. 23.

113 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 155; A. KALPIĆ, Pomorski desant, n.dj., str. 23; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri,* n.dj., str. 93.

114 *Corriere Istriano,* br. 263 od 7. XI. i 276. od 23. XI. 1943. Nakon više dana plovidbe dio je četnika umaklih s Lošinja stigao u Brindisi, a drugi u Pesaro. Dio koji je stigao u Pesaro stavio se na raspolaganje njemačkim postrojbama koje su ih prebacile u Bolognu, a zatim u liburnijski dio Istre (B. LATAS, Četnici iz Like, n.dj., str. 197-198).

115 P. FRKOVIĆ, Bataljon *Matija Gubec,* n.dj., str. 156.

116 *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

117 HDA, KP-28/1769; KP-271/679; R. KNEŽEVIĆ, *Knjiga o Draži,* n.dj., str. 266-267.

Poraz četnika iskoristili su pristaše Badoglijeve vlade. Naime, nakon povlačenja četnika u utvrđenje *Tovar,* općinski je načelnik Maloga Lošinja u ostavci, G. di Grande osnovao novi Odbor javnoga spasa. Odbor je imao zadaću da kao legitimni civilni organ uprave Kraljevine Italije surađuje s novopridošlom partizanskom vojskom. Stajalište Odbora, da je Lošinj talijanski državni teritorij, iskazano je ponovnim isticanjem talijanske zastave na središnjemu trgu (Piazza Dante) Maloga Lošinja.[118] Međutim, sljedećeg je dana partizansko zapovjedništvo skinulo talijansku zastavu, a Odboru stavilo do znanja, da Lošinj smatra *sastavnim dijelom Republike Jugoslavije,*[119] u kojoj će, prema programu NOP-a, svim građanima biti zajamčena sloboda i ravnopravnost. S obzirom na to Odboru je naređeno da izradi, i najkasnije do 11 sati narednoga dana, istakne jugoslavensku zastavu s crvenom zvijezdom.[120] Je li di Grandijev Odbor tu naredbu izvršio nije poznato, ali je sasvim sigurno da se njegova funkcija 27. rujna ugasila.[121] Naime, toga je dana u Malome Lošinju počeo djelovati Gradski narodnooslobodilački odbor (GNOO), koji su sačinjavali pristaše partizanskoga ideološkoga svjetonazora ili, pak, državotvornoga programa.[122]

Uključivanje cresko-lošinjskoga otočnoga prostora u politički i upravni sustav partizanske Hrvatske

Nakon prebacivanja zarobljenih četnika u Crikvenicu, a bataljuna 13. divizije NOVH u rajon Senja, osiguranje Lošinja i Cresa preuzela je mornarička pješadija Komande Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru.[123] Upravu su na Cresu i Lošinju preuzeli novo-

118 *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

119 Odboru je očito bila priopćena odluka Predsjedništva Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) od 20. rujna 1943. Detaljnije o toj odluci u: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1943.*, Zagreb 1964., str. 397.

120 S programom i ciljevima partizanskoga pokreta je, prema navodima kroničara, Odbor upoznao politički komesar partizanskih postrojbi. Budući da je Mali Lošinj zaposjeo bataljun *Matija Gubec,* najvjerojatnije se s Odborom sastao politički komesar toga batljuna (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

121 Da li je Odbor naredbu izvršio, kroničar ne navodi. Zapravo, nakon 26. rujna on Odbor više i ne spominje. Najvjerojatnije je Di Grandijevu Odboru već slijedećega dana partizansko zapovjedništvo zabranilo djelovanje. To se, naime, dade naslutiti iz njegove napomene, da od 27. rujna *u Malome Lošinju vlada teror* (*Corriere Istriano,* br. 276. od 23. XI. 1943. godine).

122 Bio je osnovan, kako navodi kroničar, *Crveni odbor* s predsjednikom, komunistom Giuseppeom Privileggijem, nakon čega su održane javne manifestacije na kojima je pjevana pjesma *Bandiera rossa* (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

123 Na temelju naredbe Glavnoga štaba NOV i POH od 24. rujna partizanska je mornarica na Kvarneru preimenovana u Komandu Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru (Antun GIRON, Drugi POS – značajni činilac u razvoju NOR-a i socijalističke revolucije u Hrvatskom primorju i Istri (11. IX 1943 – 16. III 1945.), *Pomorski zbornik Saveza društava za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije,* sv. 16, Rijeka 1978., str. 244; Kažimir PRIBILOVIĆ, Pomorski saobraćaj u Hrvatskom primorju od osnivanja II POS-a do kraja 1943. godine, *Senjski zbornik,* Senj 1973., str. 364; Jovan VASILJEVIĆ, Nemački desant na Cres i Lošinj u novembru 1943., *Mornarički glasnik* 6, Beograd 1964., str. 843-850; *ZDNOR,* V., 19, str. 491-493; *ZDNOR,* VIII., 1, str. 60-62).

formirani NOO-i, ali su stvarnu vlast zapravo imala partizanska zapovjedništva mjesta Cresa, Veloga i Maloga Lošinja.[124]

Zaposjedanje cresko-lošinjske otočne skupine za partizanski pokret nije bio akt okupacije talijanskoga državnoga teritorija, nego provedba ZAVNOH-ove odluke od 20. rujna 1943. godine.[125] S obzirom na to, uprava, sudstvo i politički život na cresko-lošinjskome otočnome prostoru usklađivani su s postojećim ustrojem ostalih područja partizanske Hrvatske. Taj je proces, međutim, nailazio na brojne teškoće. Naime, zbog dugoga razdoblja izoliranosti od susjednih hrvatskih otoka i kopna, otočanima su bili potpuno nepoznati događaji koji su se zbivali na tlu razbijene Kraljevine Jugoslavije.[126] Zbog toga su ih aktivisti NOP-a uvjeravali, da im u nizu međusobno sukobljenih političkih opcija i pokreta nastalih na prostoru razbijene Kraljevine Jugoslavije,[127] jedino NOP pod vodstvom KPH, osigurava pravedno rješavanje nacionalnog i socijalnog pitanja. U isto su vrijeme, ističući rukovodeću ulogu KPH, nastojali otklanjati evidentno prisutan strah od nametanja komunističkoga poretka.[128] Bojazan od *sovjetizacije* iskazivalo je i seosko i gradsko stanovništvo, osim, dakako, nekolicine članova PCI i njihovih malobrojnih sljedbenika.[129] U gradskim središtima, gdje je veliki broj stanovnika imao osjećaj pripadnost talijanskoj naciji,[130] javile su se i teškoće u komuniciranju. Naime, najveći dio građana nije znao hrvatski, a najveći dio aktivista KPH, koji su bili upućeni na Cres i Lošinj, nije znao talijanski jezik.[131]

---

124 Naredbu o rekviziciji pisaćega stroja i radio prijemnika u vlasništvu Alessandra Valdolina od 26. listopada 1943. izdaje zapovjednik mjesta Bernard Ostroman, koji se na primci NOO-a Veli Lošinj od 10. studenoga 1943. potpisuje kao predsjednik NOO-a. Naredbu od 9. studenoga 1943. kojom se od pošte u Velome Lošinju traži popis vrijednosnica potpisao je Bruno Svećnjak u svojstvu pomoćnika zapovjednika partizanskoga zapovjedništva mjesta Mali Lošinj (DAR, JU-52, kut. 139).

125 Vidi bilješku 119.

126 U dopisu od 3. X. 1943. Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje izvještava Agitprop Centralnoga komiteta KPH o radu na organiziranju dopisničke službe na Cresu i Lošinju, pa uz ostalo konstatira: *Ti ljudi tamo ne znaju ništa o našoj borbi* (HDA, KP-271/716).

127 Otočanima je, naime, bilo poznato da su se na Lošinju sukobili NOVH i četnici, iako su se obje vojne formacije predstavljale kao postrojbe koje se bore za oslobođenje okupirane Jugoslavije. Vidi bilješke: 60 - 63 i 110 - 116.

128 U izvješću Kotarskomu komitetu KPH Krk od 23. X. 1943. koji je upućen s Cresa stoji: *Narod se plaši da smo mi došli da ih sovjetiziramo, međutim mi im dokazujemo našu borbu i ciljeve* (HDA, KP-284/2155).

129 Vidi bilješke: 92 i 122.

130 *Fašizmu je uspjelo u većim mjestima odnaroditi mlade ljude, koji su rođeni i odgojeni u posljednjih 25 godina, tako da većina mladih ljudi ne govori hrvatski jezik, pa se čak niti osjećaju Slavenima* (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja od 18. X. 1943., izvornik u HDA, prijepis u posjedu autora). U svojim izvješćima iz Istre Jakov Blažević opisuje prilike u gradu Cresu u kojem se zatekao 23. rujna 1943. godine. O nacionalnome opredjeljenju građana piše slijedeće: *(...) denacionaliziranje Hrvata je u izvjesnom smislu uspjelo da im je biti Talijan ili Hrvat jedno te isto tim više, što i sad misle iz političke dezorjentacije* (Dražen VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, delegata ZAVNOH-a i CK KPH iz Hrvatskog primorja i Istre u jesen 1943. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 21, Rijeka 1977., str. 52).

131 Od aktivista upućenih s Krka jedino je Antica Toncabelić govorila talijanski jezik, pa je i vršila ulogu prevoditelja (Antun GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 44).

Jezična barijera, a poglavito postupci partizanskoga zapovjedništva mjesta Maloga Lošinja prema Talijanima iz *starih provincija*,[132] dovodili su u sumnju proklamiranu garanciju poštivanja ravnopravnosti talijanske manjine.[133] Propuste i greške zapovjedništava mjesta i NOO-a koristili su nositelji i pristaše svrgnutoga Odbora javnoga spasa za poticanje nezadovoljstva prema partizanskim vlastima.[134] Seosko stanovništvo, među kojim dugogodišnja denacionalizacijska politika fašističkih vlasti nije zabilježila osobitoga uspjeha,[135] bilo je spremno podupirati ostvarenje nacionalnooslobodilačkoga programa NOP-a, ali s izvjesnom dozom nepovjerenja prema ideologiji koju je rukovodeća KPH nametala kroz partizanski pokret.[136] Ono, međutim, nije vjerovalo da partizanska Hrvatska sa svojim vojnim potencijalom može izvojevati konačnu pobjedu. Naime, konačni je poraz fašističkoga bloka i rješavanje državno-pravnoga statusa cresko-lošinjske otočne skupine vezivalo za dolazak trupa zapadnih Saveznika.[137] To je, pak, imalo negativne posljedice na uključivanje mladeži u redove NOVH.

Dakle, na cresko-lošinjskome otočnome prostoru NOP je našao uporište u hrvatskome stanovništvu, koje uglavnom živi na selu i sljedbenicima PCI u gradskim središtima. Međutim, te društvene grupe nisu činile monolitni politički blok sposoban pokrenuti nacionalnooslobodilačku borbu, kroz koju će se ostvariti i revolucionarni program KPH. Stoga je uloga pokretača i organizatora NOP-a na cresko-lošinjskome otočnome prostoru povjerena iskusnim članovima KPH sa susjednih hrvatskih otoka i kopna.[138] Naime, u listopadu 1943. god. nositelji političke aktivnosti bili su, osim već ranije prisutnih S. Drpića i I. Dorčića, Josip Vodinelić, Josip Brusić, Branko Žic i Antica Toncabelić s Krka, Berto Polić Dugi sa Sušaka te Nikola Sučić i Juraj Meleh s crikveničkoga područja.[139] Oni su do sredine listopada uspjeli osnovati dvije gradske ćelije KPH i aktiv SKOJ-a. U Cresu je osnovana ćelija KPH od šest članova i aktiv SKOJ-a od četiri člana, a u Malome Lošinju

[132] Partizansko je zapovjedništvo mjesta 4. listopada 1943. uhitilo preko 100 građana talijanske narodnosti doseljenih iz *starih provincija* i naredilo im da se pripreme za odlazak s otoka (*Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

[133] *Na Cresu i Lošinju postoji problem talijanske manjine. Talijanski se element osjeća zapostavljen* (HDA, KP-271/716).

[134] *Rad reakcionara fašista i petokolonaša se zapaža u priličnoj mjeri* (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.).

[135] *Na selu živi 100 %-tni hrvatski živalj, koji je sačuvao svoj jezik i običaje* (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.).

[136] Vidi bilješku 128.

[137] Izvješće sa Cresa o raspoloženju naroda sadrži slijedeću konstataciju: *Narod očekuje spas od Engleza koji će donjeti hranu i konačno oslobodjenje, a, mi, da smo tu, samo privremeno, jer ne vide u nama neku osobitu snagu* (HDA KP-284/2155).

[138] *Dogovorio sam se s Okružnim NOO za Primorje, da iako Cres spada Istri pošalju drugove na taj otok na rad* (D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, n.dj., str. 52).

[139] Vinko ANTIĆ, Sjedinjenje s domovinom otoka Cresa i Lošinja, *Otočki ljetopis* 1, Mali Lošinj 1973., str. 14; Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 187-189; A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 44. Osim navedenih u primarnim se izvorima navode još: drug Oršić i drugarica Mira, ali u negativnome kontekstu (HDA, KP-284/2155).

ćelija KPH od šest članova.[140] Međutim, o aktivnosti tih otočkih organizacija KPH i SKOJ-a nema nikakva traga. One su, sudeći po izvješćima delegiranih aktivista KPH, faktički imale funkciju uobičajenih tečajeva za *idejno osposobljavanje* novoprimljenih članova.[141] Dakle, članovi KPH koje su uputili KK KPH Krk i Okružni NOO (ONOO) za Hrvatsko primorje i dalje ostaju najznačajniji činitelji utemeljenja NOP-a na cresko-lošinjskome otočnome prostoru.

Njihov je rad na stvaranju institucija NOP-a intenziviran krajem rujna i početkom listopada 1943. godine. Do tada su, naime, na čitavome cresko-lošinjskome otočnome prostoru već bile ostvarene pretpostavke za osnivanje političkih organizacija NOP-a, preuzimanje civilne vlasti i izgradnju subordiniranoga upravnoga sustava u okviru novoosnovane partizanske pokrajine Istre.[142]

Proces utemeljenja NOP-a na otoku Cresu odvijao se bez većih teškoća. Bilo je to uvjetovano odlukom creskih GAP-ista da zajedno s KPH ostvaruju program NOP-a, redovitom racioniranom opskrbom građana koju su osigurali Mjesni NOO i zapovjedništvo mjesta, ali i strahom protivnika NOP-a od represivnih mjera partizanske vlasti.[143] Naime, 24. i 25. rujna partizansko je zapovjedništvo mjesta Cres uhitilo 13 osoba pod sumnjom da su u vrijeme fašističke diktature bili nositelji progona creskih građana. Svi su uhićeni sprovedeni u Drežnicu (Gorski kotar) gdje su četvorica: član Fašističke nacionalne stranke (*Partito Nazionale Fascista* - PNF) Emilio Antonini te squadristi: Antonio Baici pok. Antonija, Giuseppe Bravuzzo i Ottone Zadro osuđeni na smrt i strijeljani 10. listopada 1943. godine.[144]

Uključivanje lijevo orijentiranih građana Cresa u NOP, redovna opskrba i represivne mjere omogućile su aktivistima KPH da do kraja rujna ostvare značajne rezultate. Naime, u tome je razdoblju bio utemeljen Ujedinjeni savez nacifašističke omladine Hrvatske (USAOH), organizacija mladeži u kojoj članovi nisu bili obavezni prihvatiti komunistički svjetonazor. Naime, političko se djelovanje članstva te organizacije sastojalo u promicanju NOP-a, uglavnom kroz ispisivanje parola, poticanje na dobrovoljno stupanje u redove NOVH, provođenje sabirnih akcija za potrebe NOVH, organiziranje zabava, otvaranje domova mladeži itd. Za gradsku su, pak, mladež u okviru USAOH-a organizirani teča-

[140] Osim dviju gradskih djelovala je i ćelija KPH od osam članova u četi mornaričke pješadije stacioniranoj na Cresu i Lošinju. Međutim, u njenom sastavu nije bilo novaka s Cresa i Lošinja, pa, dakle, ni članova KPH s tih otokâ (HDA, KP-271/698 i KP-284/2155).

[141] U svom izvješću od 23. X. 1943. J. Brusić daje slijedeće karakteristike članova gradske ćelije KPH i aktiva SKOJ-a u Cresu: *Drugovi nemaju ni osnovnu izgradnju pa ih treba sistematski izgradjivati.* Obuka članova ćelije KPH i aktiva SKOJ-a, kako stoji u izvješću, sastoji se u proučavanju 8. glave *Historije SKPB-a* (HDA, KP-284/2155).

[142] Iako su aktivisti KPH upućivani s teritorija partizanskoga okruga Hrvatsko primorje, sve do početka listopada je cresko-lošinjska otočna skupina tretirana kao dio partizanske pokrajine Istre. Vidi bilješku 138.

[143] Uhićenja su izvršena na sugestiju J. Blaževića (D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, n.dj., str. 52).

[144] *Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943.; A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 43.

jevi hrvatskoga jezika, dakako, s programom i sadržajima koje su bili u stanju pripremiti i ostvariti aktivisti KPH upućeni na otoke.[145]

Do kraja rujna 1943. god. aktivisti su KPH uspjeli pridobiti dovoljan broj mladih pa je na Cresu osnovano šest mjesnih odbora USAOH-a: Cres od tri člana, Belej od pet članova, Martinšćica od pet članova, Štivan od osam članova, Ustrine od četiri člana i Valun od pet članova.[146] Krajem listopada, kada su već u svim mjestima na otoku djelovali odbori USAOH-a, osnovan je i Općinski odbor USAOH-a Cres.[147]

Istovremeno se odvijao i proces formiranja NOO-a i njihovoga povezivanja u subordinirani sustav do razine općine. Do kraja rujna bili su osnovani: Mjesni NOO Cres te seoski NOO-i: Belej, Beli, Dragozetići, Loznati, Martinšćica, Orlec, Predošćica, Štivan, Valun, a u svim su ostalim selima postavljeni povjerenici NOP-a.[148] Do druge dekade listopada NOO-i djelovali su u svim selima na otoku, a rad na osnivanju osam rajonskih odbora bio je u tijeku.[149] Time su bili stvoreni uvjeti za osnutak Općinskoga NOO-a Cres koji je i konstituiran na plenarnoj sjednici delegata iz svih rajona. Točnu dataciju njegova konstituiranja nije moguće precizno utvrditi, ali je plenarna sjednica na kojoj je bio izabran Plenum Općinskoga NOO-a održana prije 23. listopada.[150] Istovremeno je, formiranjem Općinskoga narodnoga suda bila izvršena podjela na upravnu i sudsku vlast.[151] Međutim, novoosnovani su NOO-i uglavnom obavljali funkcije općepolitičkih organa NOP-a, a stvarnu je vlast imalo partizansko zapovjedništvo mjesta koje je osiguravalo javni red i mir, vršilo uhićenja, provodilo stavnju i organiziralo prijevoz novaka. O broju unovačenih vojnih obveznika godišta 1911.-1923. primarna vrela sadrže tek parcijalne podatke, ali svjedoče da su se otočani nevoljko odazivali pozivu na stavnju.[152] Sa sigurnošću se može utvrditi da se krajem rujna u partizanske redove prijavilo 20 dobrovoljaca[153] i da je krajem listopada 35 novaka upućeno na Krk.[154] Koliki se broj vojnih obveznika krajem listopada odazvao pozivu na stavnju u gradu Cresu i Valunskom rajonu, a koliko

145 A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 45-46.

146 I s t o, str. 45.

147 Prva je sjednica Općinskoga odbora USAOH-a Cres bila zakazana za 28. listopada 1943. godine (HDA, KP-284/2155).

148 A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 45

149 HDA, KP-284/2155.

150 Izvješće o osnutku Općinskoga NOO-a Cres i njegovoj plenarnoj sjednici upućeno je Kotarskome komitetu KPH Krk 23. listopada 1943. godine (HDA, KP-284/2155). To znači da je postupak izbora delegata, plenarna sjednica, izbor Plenuma i Izvršnoga odbora već bio obavljen.

151 U izvješću upućenome Kotarskome komitetu KPH Krk od 23. listopada isljedniku se zamjera da je sklon piću, a sucima lakovjernost. Spominje se samo jedna presuda na globu od 5.000 lira (HDA, KP-284/2155).

152 U izvješću s Cresa od 23. listopada 1943. stoji: *S obzirom na mobilizaciju narod je vrlo neraspoložen. Narod zamišlja slobodu tako da ih mi oslobodimo i da im mi čuvamo tu slobodu* (HDA, KP-284/2155).

153 D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, n.dj., str. 52.

154 HDA, KP-284/2155.

je novaka već ranije bilo prevezeno u Senj, primarna vrela ne navode.[155] S obzirom na to, cijeni se da je u redove NOVH stupilo oko 80 novaka s otoka Cresa.[156]

Nakon poraza četnika i razvlašćenja Odbora javnoga spasa, vlast su na Lošinju preuzele partizanska zapovjedništva mjesta i tek osnovani GNOO u Malome Lošinju. Partizansku je vlast, poglavito njen nacionalnooslobodilački program, prihvaćalo hrvatsko stanovništvo sela i otočića u sastavu lošinjske općine. Međutim, u gradskim središtima i sjedištima talijanskih općinskih uprava, prevladavao je utjecaj pristaša Badoglijeve vlade. Oni su, istina, nakon raspuštanja Odbora javnoga spasa izgubili vlast i mogućnost javnoga djelovanja, ali su uspjeli zadržati utjecaj na građanski sloj.[157] Zbog toga su aktivisti KPH upućeni na Lošinj imali teškoća pri stvaranju političkih organizacija NOP-a. Naime, stvaranje odbora USAOH-a nije moglo biti ostvareno sve do druge polovice listopada.[158] Tek tada je u Malome Lošinju uspjelo okupiti dovoljan broj članova za osnivanje Mjesnoga odbora USAOH-a, ali se točan datum njegova osnutka ne može precizno utvrditi.[159] Bio je to ujedno i krajnji domet organizacijskoga ustroja USAOH-a na otoku. Naime, osnutak Kotarskoga odbora USAOH za Cres i Lošinj u Malome Lošinju 11. studenoga nije ni u kakvoj vezi s dostignutim stupnjem organizacijskoga ustroja USAOH-a na Lošinju.[160] Njegov je osnutak inicirao Okružni odbor USAOH-a za Hrvatsko primorje odlukom od 7. studenoga[161] da bi se organizacijska struktura USAOH-a uskladila s novim teritorijalno-upravnim ustrojem cresko-lošinjskoga otočnoga prostora. Naime, osnutkom Kotarskoga NOO-a Lošinj-Cres 2. listopada 1943., cresko-lošinjski je otočni prostor dobio status upravnoga kotara u okviru partizanskoga okružja Hrvatsko primorje.[162]

Osnutkom Kotarskoga NOO-a Lošinj-Cres bio je, naime, okončan rad na osnivanju NOO-a i njihovu povezivanju u cjelovit sustav. Na Lošinju i obližnjim naseljenim otočićima taj je rad inteziviran početkom listopada 1943. godine. Do 18. listopada bila su osno-

155 U vrijeme pisanja izvješća još nisu bili poznati rezultati novačenja u Cresu i Valunskome rajonu. Novaci su bili iznimno prevezeni na Krk, jer ih, kako piše izvjestitelj *ne možemo sve u Senj slati* (HDA, KP-284/2155). Međutim, ne navodi se koliko ih je do tada bilo prevezeno u Senj.

156 A. Giron, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 46-47.

157 To dokazuju primjeri neuspjeloga novačenja na Lošinju, organizirani prosvjedni skup građana u Malome Lošinju nakon dolaska britanske vojno-obavještajne misije, upisi u talijanske škole itd. (*Corriere Istriano,* br. 263 od 7. XI., br. 276 od 23. XI. i 277 od 24. XI. 1943. godine).

158 Do 18. listopada na Lošinju nije djelovao niti jedan odbor USAOH-a, jer toga dana J. Meleh izvješćuje: *Osjeća se velika potreba da se uspostave organizacije A.F.Ž. i U.S.A.O.H.* (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.).

159 A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 44-45.

160 Toga je dana nepoznati lošinjski kroničar zapisao, da je u Malome Lošinju osnovana *L'associazione antifascista della gioventú balcanica,* što je očito autorov slobodni prijevod naziva Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske (*Corriere Istriano,* br. 277 od 24. XI. 1943.). Budući da je Mjesni odbor USAOH-a već postojao, podatak se najvjerojatnije odnosi na osnutak Kotarskoga odbora USAOH-a.

161 A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 45.

162 DAR, JU-52, kut. 139.

vana tri mjesna NOO-a: Mali Lošinj od devet članova,[163] Veli Lošinj od devet članova i Nerezine od šest članova, te sedam seoskih NOO-a: Punta Križa od tri člana, Čunski od tri člana, Sv. Jakob od tri člana, Osor od četiri člana, Unije od pet članova, Susak od osam članova, Sv. Petar od četiri člana,[164] a krajem listopada i seoski NOO Ilovik.[165] U isto su vrijeme provedene pripreme za konstituiranje Općinskoga NOO-a Lošinj, koji je najvjerojatnije 23. listopada i bio osnovan.[166] Međutim, i NOO-i na Lošinju, poput onih na Cresu, u biti se nisu razvili u organe revolucionarne vlasti. Štoviše, u seoskim su se sredinama oni doživljavali kao logični sljednici odborâ Narodnoga vijeća SHS iz 1918. godine. O tome, naime, svjedoče sačuvani izvornici, u kojima se za seoski NOO koristi naziv: *mjesno vijeće*, a za Općinski NOO Lošinj: *Ugledno općinsko vijeće*.[167] Bez obzira na to, krajem listopada je na Lošinju i naseljenim otočićima bio, barem formalno, izgrađen subordinirani sustav partizanske civilne vlasti do razine općine.

Jedna od ozbiljnih teškoća s kojom su se suočili NOO-i bilo je osiguravanje redovite opskrbe stanovništva osnovnim namirnicama. Partizanska je vlast, naime, zatekla gotovo prazna aprovizacijska skladišta iz kojih je namirnice, uz Odbor javnoga spasa, crpilo i zapovjedništvo četničke grupacije. Pomoć od osam vagona žita, koju je 3. listopada uputio ONOO za Hrvatsko primorje,[168] bila je nedostatna za dotadašnju redovitu opskrbu kruhom od 150 grama dnevno po osobi.[169] Zbog toga je zajamčena dnevna količina smanjena na 100 grama, a od 25. listopada na 70 grama po osobi.[170] Međutim, uz redovitu opskrbu kruhom,[171] NOO-i su morali osigurati i druge namnirnice. Opskrba mesom osigurana je rekvizicijom 185 ovaca tvrtke *Allevamenti italiani animali da pellica*, ali je time učinjena velika gospodarska šteta. Naime, likvidacijom osnovnoga stada bila je uništena već uhodana proizvodnja perzijskih tepiha.[172] Nestašice su najteže pogađale stanovnike grad-

163 Bio je to novi Mjesni NOO osnovan 6. listopada u kojemu je funkcija predsjednika bila povjerena dr. Urošu Jakši (*Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine). Usporedi bilješku 122.

164 Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj. Dakle, navod u mome radu, da su u: Čunskom, Nerezinama, Sv. Petru i Velom Lošinju djelovali samo povjerenici NOP-a, nije točan. Usporedi: A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 45.

165 DAR, JU-52, kut. 139.

166 U svome izvješću J. Meleh navodi da je za 23. listopada 1943. zakazan sastanak delegata svih mjesnih i seoskih NOO-a u Malome Lošinju radi konstituiranja Općinskoga NOO-a Lošinj (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.).

167 DAR, JU-52, kut. 139.

168 *Corriere Istriano*, br. 276 od 23. XI. 1943. godine.

169 Tu je količinu u razdoblju četničke vlasti osiguravao Odbor javnoga spasa (DAR, JU-52, kut. 139).

170 Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.; *Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943. godine.

171 Zbog neadekvatne raspodjele stanovnicima Veloga Lošinja se početkom listopada nije mogla osigurati racionirana opskrba kruhom. Problem je riješen u roku od tri dana preraspodjelom zaliha koje su se nalazile u skladištima Maloga Lošinja, Nerezina i Ilovika (DAR, JU-52, kut. 139).

172 I s t o; vidi bilješku 28.

skih središta, koji su i do tada isključivo zavisili o racioniranoj opskrbi. Problem prehrane dobivao je i političku dimenziju, jer su ga protivnici NOP-a koristili za sijanje nepovjerenja prema partizanskoj vlasti, širenje sumnji u njene mogućnosti i sposobnost. Točno je da se nakon partizanskoga zaposjedanja otoka osjećalo pomanjkanje osnovnih živežnih namirnica, ali to nije bila posljedica nebrige nove partizanske vlasti.[173] Naime, otočki su NOO-i nastojali olakšati opskrbu stanovništva maksimiranjem cijena namirnicama,[174] a potporu cresko-lošinjskome otočnome prostoru pružili su i ONOO za Hrvatsko primorje[175] i Vrhovni štab NOV i POJ.[176] Međutim, nedostatak brodskoga prostora bio je činitelj koji je usporavao dopremu namirnica na otok.[177] Usprkos svih teškoća NOO-i su na Lošinju uspijevali osigurati kakvu-takvu racioniranu opskrbu o čemu svjedoči izdavanje novih potrošačkih karata (*tessera)* početkom studenoga 1943. godine.[178]

Iako su NOO-i bili nadležni za sve poslove civilne uprave, stvarna se moć, kao uostalom i na Cresu, nalazila u rukama partizanskih zapovjedništava mjesta. Ona su provodila rekvizicije,[179] vršila uhićenja,[180] izdavala naredbe i provodila novačenje.

Stavnji godišta 1911.-1925., koja je provedena 15. listopada, odazvalo se 107 obveznika.[181] Iste su večeri unovačeni otplovili za Senj gdje su trebali biti uvršteni u sastav 13.

---

173 Vojne su vlasti 9. listopada zaplijenile 500 kutija konzervirane ribe tvornice ribljih konzervi *Mazzola* s otoka Suska. Zaplijenjena je roba s m/j. *Sv.* Nikola otpremljena na kopno. Za protivnike partizanske vlasti bio je to krunski dokaz o njenoj nebrizi za stanovnike Lošinja (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

174 D. VLAHOV, Izvještaji Jakova Blaževića, n.dj., str. 52. Partizanska su zapovjedništva mjesta izricala visoke novčane kazne prekršiteljima te naredbe. Tako je npr. 7. listopada lošinjski trgovac Tedaldi platio globu od 120.000 lira (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

175 Gospodarski odjel ONOO-a za Hrvatsko primorje dodijelio je otocima duhan u vrijednosti od 500.000 kuna (Petar STRČIĆ, *Zapisnici sjednica Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943-1945. godine*, Rijeka 1975., str. 72).

176 Josip BROZ Tito, *Sabrana djela,* tom 17, Beograd 1984., str 182.

177 Namirnice koje je ONOO za Hrvatsko primorje uputio na Lošinj stigle su tek 12. studenoga, pa su pale u ruke njemačkim postrojbama koje su 13. studenoga zaposjele Cres i Lošinj (A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 46).

178 DAR, JU-52, kut. 139. Potrošačke iskaznice nisu mogli dobiti stanovnici iz talijanskih *starih provincija,* kojima je bilo naloženo da napuste otok (*Corriere Istriano,* br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

179 Partizanska su zapovjedništva mjesta 7. listopada izvršila rekviziciju plovila, bicikla i dalekozora, 9. listopada rekvirirala su 500 kutija konzervirane ribe tvornice ribljih konzervi *Mazzola,* 13. listopada posteljinu iz hotela na Čikatu, a 30. listopada nepokretnu imovinu depoprtiranih Talijana (*Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. i 277 od 24. XI. 1943. godine).

180 U Malome Lošinju je 29. rujna uhićen i ubrzo oslobođen politički tajnik Fašističke stranke na Lošinju (*Partito Nazionale Fascista*) Antonio De Castri, 4. je listopada uhićeno, a zatim oslobođeno 100 Talijana iz *starih provincija,* 10. listopada uhićeno je 50 osoba iz Veloga i Maloga Lošinja, Nerezina i Osora, jer nisu poštovali naredbu o rekviziciji, od 19. do 21. listopada uhićeno je 20 osoba pod sumnjom da su poticali na dezerterstvo. Među njima su iz Maloga Lošinja pritvoreni: dr. Giovanni Siercovich, Antonio De Castri, dr. Leone Bragato, Domenico Morello, Giacomo Tommasoni i Luigi Nardon, a iz Veloga Lošinja: Nicola De Vita, dr. Marco Pagliacco, odvjetnik Alessandro Valtolina i Giovanni Guttini (*Corriere Istriano,* br. 263 od 7. XI, br. 276 od 23. XI. i br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

divizije NOVH. Međutim, zbog prodora njemačkih trupa u Crikvenicu, stožer 13. divizije nije pripremio njihov prihvat,[182] pa se 17. listopada brod s novacima vratio na Lošinj.[183] Propust stožera 13. divizije imao je izrazito negativne posljedice, ne samo na daljnje novačenje, nego na odnos mladeži prema NOP-u uopće. Naime, novi je poziv na stavnju od 21. listopada ostao praktički bez odaziva, a prijetnje sankcijama zbog *dezerterstva* rezultirale su skrivanjem, ili, pak, bijegom vojnih obveznika.[184] Zbog toga su tijekom listopada zapovjedništva mjesta izvršila brojna uhićenja i prisilna novačenja.[185] Koliko se vojnih obveznika u listopadu odazvalo ponovljenim pozivima na stavnju, a koliko ih je bilo prisilno unovačeno nije poznato. U studenome je, pak, prema dostupnim vrelima, na Rab upućeno 17 dobrovoljaca među kojima su se našla i dva petanestgodišnjaka.[186] Međutim, prema izvješću Ivana Dorčića, za vrijeme partizanske vlasti u 13. je diviziju NOVH bilo upućeno 60 novaka s otoka Lošinja.[187]

Pokušaj novačenja razoružanih talijanskih vojnika i karabinjera nije dao rezultata. Njih se, naime, nastojalo uvjeriti da će biti uvršteni u zasebnu talijansku postrojbu koja se formira u sastavu 13. divizije NOVH. Međutim, talijanski su vojnici to otklonili i zatražili da im se omogući povratak u zavičaj.[188] Jedan od činitelja koji je nesumnjivo utjecao na takovu odluku, bila je informacija koju su dobili od novaka nakon njihova povratka iz Senja. Povratnici su, naime, tvrdili, da u Senju nisu zatekli nikakvu talijansku partizansku postrojbu, nego samo slabo zbrinute zarobljene talijanske vojnike koji očekuju povratak kućama.[189] Na njihovu je odluku vjerojatno utjecala i deportacija Talijana iz *starih provincija.* Naime, na temelju naredbe zapovjedništva mjesta od 26. listopada u malološinjskoj se luci prikupilo 320 Talijana, koji su se na Lošinj doselili poslije 1918. godine.

---

181 Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.; *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943. donosi podatak o 130 unovačenih boraca.

182 U tijeku je bila treća faza operacije *Istrien* čiji je nositelj bio njemački 2. SS oklopni korpus. Na sušačkoj su fronti 7. listopada 194. i 901. oklopni puk njegove 71. divizije razbili dvije brigade 13. divizije NOVH, zaposjeli Crikvenicu, Delnice i Ogulin, a od 11. do 15. listopada 132. je oklopni puk provodio akciju čišćenja u zaleđu Senja. Zaskočeno tim događajima, zapovjedništvo 13. divizije propustilo je organizirati prihvat novaka u Senju. Detaljnije u: Tone FERENC, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943.*, Maribor 1967., str. 440-445; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri*, n.dj., str. 163-173.

183 Vrela partizanske provenijencije bilježe povratak novaka i prekid stavnje (Izvješće Jurja Meleha iz Maloga Lošinja, n.dj.). Međutim, nepoznati je lošinjski kroničar zapisao, da su novaci odbili iskrcavanje u Rabu i prisilili posadu broda na povratak u Mali Lošinj (*Corriere Istriano,* Br. 276 od 23. XI. 1943. godine).

184 *Corriere Istriano,* br. 277 od 24. XI. 1943. godine.

185 Dio se vojnih obveznika skrio u šume, ili kod poznanika u selima, a nekolicina se barkama prebacila u Pulu koju su zaposjele njemačke postrojbe (*Corriere Istriano,* br. 263 od 7. XI. i br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

186 Bili su to Giacomo Francisco i Giovanni Lombardo (*Corriere Istriano,* br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

187 Izvješće Ivana Dorčića bez datacije, mikrofilm u Muzeju grada Rijeke. Iz sadražaja je, međutim, vidljivo da je izvješće pisano nakon njemačkoga desanta.

188 HDA, KP-271/698 i KP-284/2155.

189 *Corriere Istriano,* br. 276 od 23. XI. 1943.godine.

Okupljene su osobe i njihova pokretna imovina ukrcani na motorne jedrenjake *Daniele Manin* i *Salvatore* koji su sljedećega dana isplovili za Bari.[190] Oni, pak, koji su pokušali izbjeći deportiranje, sljedećih su dana uhićeni i otpremljeni na Rab.[191] Deportiranje Talijana iz *starih provincija* nije bio akt samovolje partizanskih vlasti na Lošinju. One su, naime, na teritoriju koji je postao sastavnim dijelom partizanske pokrajine Istre, provele zaključke Pokrajinskoga NOO-a za Istru od 26. rujna 1943. godine.[192] Nema, međutim, nikakve sumnje da je deportiranje Talijana doseljenih poslije 1918. god. i konfiskacija nekretnina u njihovome vlasništvu[193] utjecao, ne samo na odluku zarobljenih talijanskih vojnika, nego je dodatno opteretio odnose partizanske vlasti i lošinjskih građana, poglavito onih koji su se osjećali pripadnicima talijanske narodnosti. To je nezadovoljstvo iskazano javnim prosvjedom u vrijeme dolaska grupe britanskih časnika. Njihov dolazak na Lošinj svakako nije bio slučajan. Naime, može se pretpostaviti da je njihovo upućivanje uslijedilo nakon dobivenih obavještenja od četničkoga vodstva, ili, pak, četnika koji su uspjeli umaći s Lošinja za vrijeme partizanskoga napada. Teško je vjerovati da su se nastojali prebaciti u sjevernu Italiju, kako su navodili, jer takove mogućnosti zaista nisu postojale.[194]

Naime, najprije su se na Lošinju iskrcala tri talijanska časnika s ispravama Savezničkoga zapovjedništva u južnoj Italiji.[195] To je Zapovjedništvo tražilo da im se ne prave smetnje, jer su upućeni na vojno-obavještajne zadatke u sjevernu Italiju.[196] Više uzbuđenja među stanovništvom izazvao je dolazak grupe britanskih časnika i 20 talijanskih vojnika 7. listopada.[197] Oni su stigli s dva ribarska broda u pratnji torpednoga čamca sa zadatkom, kako su naveli, da u sjevernoj Italiji spašavaju savezničke zarobljenike koji su uspjeli umaći

190 Zbog havarije m/j *Salvatore* deportirci su prebačeni na m/j *Daniele Manin* s kojim su nastavili plovidbu. O njegovome uplovljavanju u Bari stanovnici Maloga Lošinja obaviješteni su 3. studenoga (*Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

191 Još šest obitelji deportirano je 4. i 11. studenoga (*Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

192 Točka 2. zaključaka glasi: *Svi oni Talijani koji se poslije 1918. godine doselili u Istru u svrhu odnarođivanja našeg naroda bit će vraćeni u Italiju. O pojedinim slučajevima odlučivat će zato posebna komisija.* Zaključak je donesen na prijedlog tadašnjega župnika u Tinjanu msgr. Zvonimira Brumnića (*Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968.*, Rijeka 1968., str. 194; Nikola HUNDRIĆ, Bio sam u oslobođenoj Istri, *Slobodni dom*, br. 12 od 24. X. 1943., str. 3).

193 Naredba o konfiskaciji nekretnina deportiranih Talijana iz *starih provincija* objavljena je 30. listopada (*Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

194 Usporedi: Josip BROZ Tito, *Sabrana djela*, tom 17, Beograd 1984., str. 181.

195 Bili su to: kapetan Valentini Omoline, tehničar Camilo delle Done i telegrafist Federico Stampalia (HDA, KP-272/729; J. BROZ Tito, *Sabrana djela*, n.dj., str. 349-350).

196 Talijanski su časnici po naređenju Vrhovnoga štaba NOV i POJ upućeni u Glavni štab NOV i POH (HDA, KP-272/729; J. BROZ Tito, *Sabrana djela*, n.dj., str. 181).

197 *Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943.; Među tom grupom savezničkih časnika i dočasnika nalazili su se: Philipp Falvey, John Worsly, Eduard Morgan, Michael King, John Leonon, George Harison, Rudolf Vitri (HDA, KP-272/729; Jovan VASILJEVIĆ, Nemački desant na Cres i Lošinj u novembru 1943., *Mornarički glasnik* 6, Beograd 1964., str. 843-850).

iz njemačkih logora.[198] Budući da su stigli bez ikakve prethodne najave, bili su razoružani i stavljeni pod nadzor. Međutim, na vijest da su stigli britanski časnici, grupa od oko 200 Lošinjana izašla je na ulice, izražavajući svoju privrženost zapadnim Saveznicima, zahtijevajući istovremeno da im partizanska vlast osigura redovitu opskrbu.[199] Nema nikakve sumnje da su prosvjede potakli pripadnici i pristaše svrgnute talijanske vlasti, koji su još uvijek imali utjecaja na znatan dio građanstva. To pokazuju i rezultati upisa u škole s talijanskim i hrvatskim nastavnim jezikom, koje su na Lošinju otvorene temeljem zaključka ONOO-a za Hrvatsko primorje. Naime, u razdoblju od 29. listopada do 7. studenoga, u Velome Lošinju je u školu s talijanskim nastavnim jezikom upisano 112, a u školu s hrvatskim nastavnim jezikom samo 18 školskih obveznika, u Malome Lošinju u talijansku je školu upisano 94, a u hrvatsku 114 školskih obveznika, dok su u Osoru, Nerezinama i Čunskom svi školski obveznici upisani u škole s talijanskim nastavnim jezikom.[200] Očito je, dakle, da promidžba NOO-a za upisivanje u hrvatske škole nije imala osobitoga odjeka među roditeljima školskih obveznika.

Uključivanje cresko-lošinjskoga otočnoga prostora u njemačku Operativnu zonu *Jadransko primorje*

Nakon organiziranja općine Cres i općine Lošinj na cresko-lošinjskome otočnome prostoru bili su stvoreni uvjeti za osnutak kotara. Međutim, zbog poraza istarskih brigada NOVH i stagnacije NOP-a u Istri,[201] novoosnovani je kotar privremeno uključen u partizansko okružje Hrvatsko primorje.[202] Pripremne radnje za osnutak kotara izvršene su do početka studenoga 1943. god. pa već 2. studenoga 1943. u Malome Lošinju djeluje Kotarski NOO Lošinj-Cres s predsjednikom Martinolićem.[203] Kao predstavnik novoosnovanoga kotara Cres-Lošinj u ONOO za Hrvatsko primorje delegiran je dr. Uroš Jakša s Lošinja.[204]

Je li u kratkome razdoblju od svoga osnutka do njemačke okupacije Kotarski NOO i stvarno uspio preuzeti funkciju najvišega organa vlasti na cresko-lošinjskome otočnome

198 J. BROZ Tito, *Sabrana djela*,n.dj., str. 359. Međutim, u izvješću Kotarskoga komiteta KPH Krk stoji da se radi o Istri (HDA, KP-272/729).

199 HDA, KP-272/729.

200 Poziv na upis školskih obveznika objavljen je 30. listopada (*Corriere Istriano*, br. 277 od 24. XI. 1943. godine).

201 U operaciji *Istrien* njemački je 2. SS oklopni korpus u vremenu od 2. do 20. listopada 1943. uništio istarske brigade NOVH i uspostavio nadzor nad čitavom Istrom. Detaljnije u: T. FERENC, *Kapitulacija Italije*, n.dj., str. 378-405; M. LUČIĆ, *Narodnooslobodilački rat u Istri*, n.dj., str. 124-154.

202 Vidi bilješku 166.

203 *Corriere Istriano*, b. 277 od 24. XI. 1943.; Dakle, navod u mome radu, da Kotarski NOO Cres-Lošinj nije bio osnovan, nije točan. Usporedi: A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 46.

204 Dr. Uroš Jakša je 12. studenoga 1943. bio upućen u Okružni NOO-a za Hrvatsko primorje koji je tada imao sjedište u Novom (HDA, KP-272/729).

prostoru i je li bio ostvaren plan o osnivanju Kotarskoga narodnoga suda,[205] na temelju dostupnih vrela nije moguće utvrditi. Bez obzira na to, cresko-lošinjski otočni prostor je s postojećim subordiniranim sustavom NOO-a i vojno-pozadinskih vlasti od rujna do studenoga bio uključen u okvire partizanske Federalne Države Hrvatske u nastajanju. Međutim, zbog svoga zemljopisnoga položaja i strateškoga značaja na sjevernome Jadranu, taj se partizanski teritorij nužno morao naći na udaru njemačkih postrojba koje su u prvoj polovici listopada 1943. god. okupirale Istru i Kvarnersko primorje od Rijeke do Crikvenice.[206] Međutim, istočni i zapadni niz kvarnerskih otoka ostao je u rukama snaga NOV i POH. Time su, pak, tjesnaci Vela i Mala vrata bili pod njihovim nadzorom, pa dakle i plovidba na pravcima Pula-Rijeka i Rijeka-Dalmacija. Štoviše, flotila patrolnih čamaca Drugoga pomorskoga obalnoga sektora (II. POS)[207] predstavljali prijetnju plovidbi na relaciji Zadar-Pula, jedinoj mogućoj vezi između njemačkih postrojba na obalnome području sjevernoga Jadrana i trupa u Dalmaciji. Zbog toga je zapovjedništvu 71. divizije iz sastava 2. SS oklopnoga korpusa i Pomorskoj komandi sjevernoga Jadrana[208] povjereno planiranje i izvedba desantne operacije na Kvarneru. Utvrdivši da raspoloživim snagama mogu ostvariti samo ograničene ciljeve, njemačka su se zapovjedništva odlučila napasti samo najznačajnija strateška uporišta NOV i POH na sjevernome Jadranu: otok Krk i cresko-lošinjski otočni prostor.

Planom operacije bili su utvrđeni zadaci zračnih, kopnenih i pomorskih snaga. Zrakoplovstvo je, naime, dobilo zadatak da u pripremnoj fazi neutralizira partizanske pomorske snage i obalne bitnice koje bi mogle ugroziti izvođenje desanta. Kopnene su postrojbe u Kvarnerskome primorju dobile zadatak da napadom na položaje 13. divizije NOVH kod Novoga, onemoguće eventualno upućivanje pojačanja postrojbama NOV i POH na napadnutim otocima. Mornarica je, pak, trebala osigurati brodski prostor za prijevoz trupa i zaštitu desanta. Sve planom predviđene pripreme bile su dovršene do 11. studenoga.[209]

Za desantnu operaciju na Kvarnerske otoke određene su postrojbe 191. i 194. puka 71. divizije. Desantni odred Krk sačinjavali su dijelovi 194. puka prikupljeni u Kraljevici.

---

205 U izvješću Kotarskome kometitetu KPH Krk od 23. listopada 1943. navodi se: *Sada ćemo poraditi da se osnuje Kotarski sud u sporazumu s Lošinjem* (HDA, KP-284/2155).

206 Vidi bilješku 189.

207 Nakon osnutka stožera Mornarice NOVJ 18. listopada 1943., Komanda Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru preimenovana je u Prvi pomorski obalni sektor, a naredbom stožera Mornarice NOVJ od 10. studenoga mijenja naziv u Drugi pomorski obalni sektor (A. GIRON, Drugi POS, n.dj., str. 245).

208 Nakon sloma Kraljevine Italije, Treći je Reich pristupio organiziranju njemačke mornarice na Jadranu. Funkcija Zapovjedajućeg admirala Jadrana 11. je rujna povjerena admiralu Joachimu Lietzmanu. Od 1. listopada 1943. njemu je, osim pomorskih zapovjedništava južnoga Jadrana i Dalmacije, bilo podređeno i Zapovjedništvo sjevernoga Jadrana (Jovan VASILJEVIĆ, Sukobi nemačkih i partizanskih brodova na Jadranu 1943-1945., *Pomorski zbornik* 1, Zadar 1963., str. 33).

209 *ZDNOR*, VIII., 1, str. 232, 248-249 i 268-270.

Za njihov je prijevoz do Voza i Omišlja osigurana desantna splav, šest desantno-jurišnih čamaca i pet čamaca za lovljenje torpeda. Desnatni odred Cres činila je jedna ojačana četa 191. puka, prikupljena u Lovranu. Za njeno prebacivanje do Beloga na Cresu osigurana je jedna desantna splav, 11 desantno-jurišnih i dva policijska čamca. Desantni odred Lošinj sačinjavale su dvije ojačane čete 191. puka prikupljene u Puli. Za prijevoz njegove prve grupe do uvale Čikat osigurani su motorni brodovi *Ramb III.* i *Brioni*, tegljač *Maritimo*, jedna desantna splav, 22 desantno-jurišna i tri lučka patrolna čamca. Za prijevoz druge desantne grupe do utvrđenja *Tovar* osiguran je patrolni brod *Na 2*, tegljač *Parenzo* i 13 desantno-jurišnih čamaca. Za prijevoz treće grupe do Osora osigurana su dva patrolna i dva veća desantno-jurišna čamca. Za zaštitu desanta njemačka je Pomorska komanda sjevernoga Jadrana stavila na raspoloženje krstaricu *Niobe* (ranije talijanska krstarica *Dalmazia*) i torpiljarku *Ta 21* (ranija talijanska *Insidioso*).[210]

Prikupljanje trupa i brodovlja, izviđačke akcije i aktivnost zrakoplovstva nisu mogli proći nezapaženo. Naime, krajem listopada dvadesetak se njemačkih izvidnika iskrcalo na Unijama i najavilo skoro zaposjedanje Cresa i Lošinja.[211] Početkom studenog se zbog kvara na Lošinju srušio njemački izviđački zrakoplov,[212] a već 12. studenoga uslijedio je napad njemačkoga zrakoplovstva na utvrđenje *Tovar* radi neutraliziranja obalnih bitnica.[213]

Snage NOV i POH na čitavome cresko-lošinjskome otočnome prostoru činila je svega jedna četa mornaričke pješadije II. POS-a od 148 boraca. Dva su njena voda bila raspoređena u Malome Lošinju, jedan vod u Cresu, a po jedno odjeljenje u Osoru i Belom.[214] Ta je četa, uz zapovjedništva mjesta, bila potpora uspostavljenoj partizanskoj vlasti, ali očito nije bila dostatna za obranu otokâ. Zbog toga je početkom studenoga, kada su pokreti njemačkih trupa, izvidnika i zrakoplovstva ukazivali na skori napad, planiranao njeno povlačenje, evakuacija ustanova NOP-a i aktivista KPH.[215] Međutim, napuštanje Cresa i Lošinja izvršeno je prekasno, jer obavijest o njemačkome desantu nije stigla na vrijeme. Naime, kuriri s Krka, koji su trebali prenijeti naredbu za evakuaciju, nisu shvatili hitnost poruke.[216] Bezrazložno su se zadržali na Krku, pa su na Cres stigli tek 13. studenoga kada je njemački napad već bio u tijeku.[217]

---

210 J. VASILJEVIĆ, Nemački desant na Cres i Lošinj, n.dj., str. 843-853.

211 HDA, KP-272/729.

212 I s t o.

213 I s t o; J. VASILJEVIĆ, Nemački desant, n.dj., str. 843-853.

214 J. VASILJEVIĆ, Nemački desant, n.dj., str. 843-850.

215 Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 187.

216 I s t o.

217 Kuriri: Anton Mrakovčić i Mate Penezić su zarobljeni i istoga dana strijeljani (Ljubo KARABAIĆ, Veze NOP-a između Krka, n.dj., str. 107).

Naime, 13. studenoga u ranim su se jutarnjim satima svi njemački desantni odredi iskrcali na predviđenim mjestima. Desantni odred Krk nije naišao ni na kakav otpor, jer se, primivši obavijest o predstojećemu njemačkome napadu, partizansko zapovjedništvo Kvarnerskoga područja sa 150 boraca prebacilo na Rab.[218] Na Cresu i Lošinju iznenađena je četa mornaričke pješadije pružila tek neorganizirani otpor, pa su njemački desantni odredi bez teškoća spriječili evakuaciju njenih boraca i aktivista NOP-a.[219] U Malome Lošinju zarobljeno je i strijeljano 35 partizana iz sastava čete mornaričke pješadije, uhićeno je preko 60 muškaraca od kojih su tri strijeljana, a 12 ih je deportirano u koncentracijske logore. Na Cresu su njemačke okupacijske trupe uhitile desetak odbornika i suradnika NOP-a, otpremile ih u Pulu gdje su bili procesuirani i strijeljani.[220]

Pod zaštitom njemačke 71. divizije koja se zadržala do 21. studenoga, na cresko-lošinjskom je otočnom prostoru tek formalno uspostavljena civilna uprava Talijanske Socijalne Republike (*Repubblica Sociale Italiana – RSI*).[221] Stvarnu je vlast, pak, obnašao Vrhovni povjerenik Trećega Reicha, jer je, cresko-lošinjska otočna skupina, kao sastavni dio provincije Istre, bila uključena u njemačku Operativnu zonu *Jadransko primorje* (*Operationszone Adriatisches Küstenlad – Zona di operazioni Litorale Adriatico*).[222] U njenome je sastavu ostala sve do 22. travnja 1945. kada su njemačke okupacijske trupe i postrojbe RSI bile prisiljene položiti oružje pred 9. divizijom Jugoslavenske armije.[223]

Zaključak

Prepoznavši strateški značaj cresko-lošinjske otočne skupine Kraljevina je Italija nastojala očuvati pozicije na sjevernome Jadranu stečene 1920. godine. Taj cilj ona nastoji ostvariti sustavnom talijanizacijom hrvatskoga življa, gospodarskom ovisnošću stanovništva o središnjoj vlasti i izoliranošću toga otočnoga prostora od susjednih hrvatskih krajeva. Ta politika prakticirana preko dva desetljeća imala je učinka uglavnom u urbanim središtima, ali ne i na selu, gdje joj je patrijarhalni život predstavljao teško savladivu prepreku.

---

218 Ljubo KARABAIĆ, Otok Krk u NOR-u, n.dj., str. 46.

219 A. GIRON, Prilog proučavanju NOB-a, n.dj., str. 47; J. VASILJEVIĆ, Nemački desant, n.dj., str. 843-853.

220 Lj. KARABAIĆ, Kvarnerski otoci u NOR-u, n.dj., str. 187 i 190; J. PAVER, Pregled novije, n.dj., str. 207.

221 Prije uspostave civilne vlasti Talijanske Socijalne Republike, tj. na sam dan ulaska njemačkih trupa u Cres 13. studenoga, utemeljen je ogranak Republikanske fašističke stranke (*Corriere Istriano*, br. 271 od 17. XI. 1943. godine).

222 U članku 1. Naredbe br. 1 od 1. listopada 1943. Vrhovni povjerenik njemačke Operativne zone *Jadransko primorje*, dr. Friedrich Alois Rainer izrijekom određuje područje svojega vrhovništva: *Na operativnom području "Jadransko Primorje", koje se sastoji iz Furlanije, Gorice, Trsta, Istre, Ljubljane i Kvarnera, uključivši prisajedinjena područja Sušaka, Bakra, Čabra, Kastva i Krka, vršit ću isključivo ja čitavu civilnu vlast.* (*Bolletino Ufficiale della Provincia del Carnaro*, No. 1, Fiume 1944.-XXII, str. 5-8).

223 *ZDNOR*, III., 3, str. 549-550 i 558-560; *ZDNOR*, XI., 4, str. 361-366.

Nakon sloma Kraljevine Italije u rujnu 1943. god., srušene su barijere koje je desetljećima gradio fašistički režim. Zbog svoga strateškoga značaja cresko-lošinjski otočni prostor tada postaje područje na kojemu su svoj interes nastojale ostvariti razne političke grupacije, kako one nastale u okvirima postfašističke Italije, tako i one koje su izrasle na tlu susjednih hrvatskih područja. Pojava međusobno suprotstavljenih političkih, ideoloških i državotvornih projekata, zatekla je desetljećima izolirani cresko-lošinjski otočni prostor bez jasne političke vizije i političkoga vodstva. Stoga u tome burnome razdoblju bremenitom sukobima, smjenama vlasti i državno-pravnoga statusa cresko-lošinjske otočne skupine, većina otočana preuzimlje ulogu pasivnoga promatrača vjerujući, da se ključ konačnoga rješenja ionako nalazi u rukama zapadnih Saveznika. Oni, dakle, u razdoblju od rujna do studenoga 1943. god. nisu bili činitelj koji je bitno utjecao na smjene nositelja vlasti. Sve zainteresirane političke grupacije, pokreti i države preuzimlju vlast i obnašaju je koristeći se aparatom prinude: Odbor javnoga spasa u Velome Lošinju uz potporu četničkih formacija, GAP-isti u Cresu uz pomoć naoružanih pristaša, pa zatim krčkih partizana, a partizanska Hrvatska u nastajanju i Treći Reich uporabom znatne vojne sile. To je, pak, rezultiralo okršajima, uhićenjima, deportacijama, procesuiranjima te egzekucijama političkih protivnika i ratnih zarobljenika.

SAŽETAK

Cresko-lošinjski otočni prostor u kolopletu političkih, ideoloških i vojnih sukoba u jesen 1943. godine (Od rujna do studenoga 1943. godine)

Cresko-lošinjska otočna skupina predstavlja značajan strateški prostor na sjevernome Jadranu. Zato su ga različiti politički subjekti nastojali uklopiti u svoje međe.

Nakon raspada Austro-Ugarske 1918. god. cresko-lošinjski je otočni prostor pripao Kraljevini Italiji. Zbog njegova strateškoga značaja ona ga je nastojala izolirati od susjednih hrvatskih krajeva i uklopiti ga u svoj gospodarski sustav i nacionalni korpus. Međutim, nakon sloma Kraljevine Italije u rujnu 1943. god., cresko-lošinjski je otočni prostor postao poligon na kojemu se sukobljavaju razne političke opcije i grupacije izrasle na tlu Italije ili, pak, na susjednome hrvatskome području. Zbog toga su se u razdoblju od rujna do studenoga na cresko-lošinjskoj otočnoj skupini filmskom brzinom mijenjali nositelji vlasti.

Naime, u sporazumu sa zapovjedništvom talijanske 2. armije, vojnu su vlast na Lošinju preuzele četničke formacije, dok je civilnu vlast obnašao Odbor javnoga spasa naklonjen Badoglijevoj vladi. Na Cresu su vlast preuzele pristaše ljevice u talijanskoj Djelatnoj nacionalnoj fronti, koji su se ubrzo priključili hrvatskome partizanskome pokretu. Krajem rujna 1943. god. su postrojbe partizanske Hrvatske izvršile desant na Lošinj i porazile četnike.

Nakon vojne pobjede i raspuštanja talijanskoga Odbora javnoga spasa vlast na cresko-lošinjskome otočnome prostoru povjerena je partizanskim zapovjedništvima mjesta i subordiniranome sustavu organa civilne uprave partizanske Hrvatske. U administrativno-upravnome pogledu cresko-lošinjski je otočni prostor pripadao partizanskoj pokrajini Istri, a početkom studenoga je uvršten u sastav partizanskoga okružja Hrvatsko primorje.

U drugoj dekadi studenoga 1943. god. cresko-lošinjski su otočni prostor zaposjele postrojbe Trećega Reicha. Od tada pa do ožujka 1945. god. cresko-lošinjska se otočna skupina nalazila u sastavu njemačke Operativne zone *Jasdransko primorje.*